

วิถีแห่งผู้นำและระบอบการปกครอง :
ธรรมราชา จอมปราชญ์ จอมธรรม
(The Path of Ruler and Ruling System:
Dhammarāj, The Supreme Sage and Right)

พระมหาไพรัช ธรรมทีโป, ดร.

Dr. Phramaha Pirat Dhammateepoo

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

ทัศนะเรื่องผู้ปกครองและระบอบการปกครองที่ดี เป็นเรื่องที่ปรัชญาการเมืองสนใจศึกษาและบรรดาผู้รู้ในสาขานี้ ทั้งในโลกตะวันออกและตะวันตก ได้ให้แนวคิดไว้อย่างหลากหลาย แนวคิด(ข้อเสนอ) ของพวกเขา มีความเห็นตรงกันอยู่บ้างแต่อาจใช้ข้อความต่างกัน จาณักยพราหมณ์ ในโลกตะวันออก เรียกว่า ธรรมราชา ซึ่งมีคุณสมบัติตรงกันกับแนวความคิดของเล่าจื๊อ ขงจื๊อ โซเครตีส เพลโต และอาริสโตเติล ได้แก่การเป็นผู้มีปัญญาลาดสามารถ มีคุณธรรม มุ่งสร้างความสงบสุขของประชาชนส่วนใหญ่ เป็นที่ตั้ง หน้าที่หลักอันสำคัญคือการบริหารประเทศเพื่อสร้างความเจริญมั่งคั่ง มั่นคง ทางเศรษฐกิจ สร้างความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน และสร้างความเชื่อมั่น หรือความไว้วางใจให้เกิดแก่ประชาชน เพลโต เรียกว่ากษัตริย์นักปรัชญา หรือราชาปราชญ์ (Philosopher King) ซึ่งในรายละเอียดของแนวความคิดนั้นมีข้อแตกต่างกันพอสมควรเพราะเป็นแนวความคิดที่เกิดขึ้นในบริบทของสังคมที่ต่างกัน โดยนัยนี้ธรรมราชาในทัศนะของจาณักยพราหมณ์ซึ่งมีพื้นฐานจากศาสนาฮินดูย่อมแตกต่างจากธรรมราชาในความหมายของศาสนาพุทธซึ่งในอดีตมีพระเจ้าอโศกมหาราชเป็นต้นแบบ เป็นสุดยอดแห่งผู้นำ ผู้เป็นจอมปราชญ์ และเป็นผู้จอมธรรม ซึ่งสืบทอดมาถึงในยุคปัจจุบันก็มีธรรมราชา ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ คือพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช พระมหากษัตริย์ไทย รัชกาลที่ ๙ แห่งราชวงศ์จักรี พระองค์ผู้เสด็จสู่สวรรคาลัย และทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจน้อยใหญ่นานัปการได้ตามพระปฐมบรมราชโองการ ที่ทรงประกาศไว้อย่างต่อเนื่องยาวนานถึง ๗๐ ปี นับว่าพระองค์ทรงเป็นอัจฉริยะบุคคล และสุดยอดแห่งธรรมราชาอย่างแท้จริง

คำสำคัญ: วิถีแห่งผู้นำ, ระบอบการปกครอง, ธรรมราชา

Abstract

Attitudes towards a good ruler and good ruling system are a significant topic for discussion in the realm of political philosophy with various solutions from sages. Political views of sages from the East to the West seem to be similar in some trends but different in wording. Janakayabhrama in the East world named a good ruler “Dhammaraaja” as those of Laozu, Confucious, Socrates, Plato and Aristotle. Main charactors of such a status are wise and capable persons with morality aiming to enhance peaceful atmosphere for majority of population in his state. Core missions of the ruler must be state administrator for prosperities, wealthy and sustainability of state economy as well as safety for lives and properties of state cintizens with their reliability. In the West, Plato identifies the status as “Philosopher King” which rarely differs from that of Janakayabhrama due to different context of society. Implication can be noticed that Dhamaraja in religious sense between Bhraminism and Buddhism with a prototype of King Asoka the Great are quite different due to the character as the great leader, the supreme sage and right. Recently, the successor of the Great king in Thailand was King Rama IX *Phrabat Somdet Phra Paraminthara Maha Bhumibol Adulyadej* of Chakri Dynesty who just passed away. During his 70 years of his reign his most benevolent deeds in his kingship contributed to the the betterment of Thai people so as the first vow on his enthronment ceremony. He has been unforgettably acknowledged as the genius and supreme ruler as Dhammaraja exactly.

Keywords : The path of Ruler, Ruling System, Dhammaraj

บทนำ

เมื่อพูดถึงทักษะเรื่องผู้ปกครองที่ดี มีประเด็นที่น่าสนใจไต่ถามหลายประการ หนึ่งในประเด็นนั้นซึ่งผู้เขียนสนใจและจะพิจารณาในบทความนี้คือผู้นำหรือผู้ปกครองที่ดีเป็นอย่างไร คำถามนี้มีนักคิด นักปราชญ์ทั้งทางตะวันออกและตะวันตกได้ให้คำตอบไว้มากมายดังจะเห็นได้จากตำราด้านปรัชญาการเมือง (Political Philosophy) ซึ่งเป็นปรัชญาที่ศึกษาเกี่ยวกับการเมืองการปกครองและรัฐ เช่น ธรรมชาติและจุดมุ่งหมายของรัฐ สิทธิอันชอบธรรมที่จะปกครอง สัมพันธภาพระหว่างเสรีภาพของปัจเจกบุคคล กับอำนาจรัฐ^๑ หรือบางแห่งอธิบายว่า ปรัชญาการเมืองคือการแสวงหาชีวิตที่ดี แสวงหาชีวิตที่ควรจะเป็น แสวงหาค่านิยมที่ดีในการปกครอง สถาบันทางสังคมที่ดีในการปกครอง^๒ นั่นคือปรัชญาการเมืองเป็นวิชาที่ศึกษาถึงปรัชญา แนวคิดหรือทฤษฎี หรือลัทธิในทางการเมืองและการปกครอง รวมถึงการบริหารรัฐหรือประเทศด้วย เช่น แนวคิดเกี่ยวกับผู้ปกครอง สถานะของรัฐ สิทธิเสรีภาพของประชาชน จริยธรรมของนักการเมือง การมีส่วนร่วมทางการเมืองของพลเมือง เป็นต้น ซึ่งเป็นแนวคิดที่ต้องการศึกษาเพื่อแสวงหาคำตอบในการที่จะได้สิ่งที่ดีที่สุดสำหรับการเมืองการปกครองของมนุษยชาตินั้นเอง ในบทความนี้จะยกแนวความคิดของนักปรัชญาบางท่านที่สนใจในประเด็นคำถามที่ตั้งไว้ และแสดงให้เห็นถึงวิถีแห่งผู้นำที่เป็นธรรมราชย์จอมปราชญ์ จอมธรรม ดังต่อไปนี้

๑. แนวความคิดของนักปรัชญาตะวันออก ในที่นี้จะขอยกมาพอเป็นตัวอย่าง ประกอบด้วย

๑) **จางฉีชงหรือเกาอี้ลย**^๓ ได้เสนอแนวความคิดทางการเมืองการปกครองไว้หลายประเด็นที่เกี่ยวข้องกับเรื่องการกำเนิดรัฐและหน้าที่ของรัฐ อำนาจ การบริหารการปกครอง คุณสมบัติของผู้ปกครองรัฐ คุณสมบัติของข้าราชการ การทหาร และเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นแนวความคิดที่ได้รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์หรือคัมภีร์พระเวหนันเอง จะเห็นได้ชัดจากแนวคิดเรื่องชนชั้นวรรณะ คือ พราหมณ์ กษัตริย์ แพศย์ ศูทร ซึ่งแต่ละคนต้องปฏิบัติตามที่วรรณะตนกำหนดอย่างเคร่งครัด^๔ เขาได้กำหนดหน้าที่ความรับ

^๑ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ปรัชญาอังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), หน้า ๗๙.

^๒ <http://www.iep.utm.edu/polphil/> สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ๒๕๕๙.

^๓ เกิดเมื่อราวพุทธศักราช ๑๑๗ เป็นอัครมหาเสนาบดีหรืออุปราชของพระเจ้าจันทรคุปต์ซึ่งเป็นปู่ของพระเจ้าอโศกมหาราช เป็นผู้แต่งคัมภีร์อรรถศาสตร์หรือที่เรียกว่า The Kautilya Arthashastra ดู พระมหาดวงเด่น จิตติยาโน, “ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดปรัชญาการเมืองของจางฉีชง”, สารนิพนธ์ หลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๐-๑๔.

^๔ สมบัติ จันทรวงศ์ และ ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, ปรัชญาการเมือง หน่วยที่ ๘-๑๕: ปรัชญาผู้ปกครองในคัมภีร์อรรถศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๒๐, (นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๕๖), หน้า ๖๒๓.

ผิดชอบของรัฐในฐานะที่เป็นกษัตริย์ไว้ ดังนี้ (๑) รัฐต้องเป็นผู้รักษากฎหมายและการลงโทษ คือ เป็นผู้กำหนดให้แต่ละคนให้ทำหน้าที่ของตน (๒) รัฐต้องเป็นผู้คุ้มครองรักษาความสงบและป้องกันภัย เช่น การคุ้มครองปกป้องชีวิตและทรัพย์สินของประชาชน (๓) รัฐต้องเป็นผู้ให้บริการทางสังคม อุปถัมภ์บำรุงผู้อ่อนแอ (๔) รัฐคือผู้ส่งเสริมสั่งสอนจริยธรรมทางศาสนา (๕) เป็นเพื่อน เป็นญาติ เป็นนาย เป็นผู้มีอุปการคุณ (๖) เป็นที่พึ่งของคนทุกหมู่เหล่า (๗) เป็นครูผู้ประเสริฐ เป็นบิดามารดา เป็นพี่ชาย (๘) เป็นพลังของคนอ่อนแอ

อีกอย่างหนึ่ง พระราชาในฐานะรัฐ จะต้องมีความสามารถในการบริหารบ้านเมือง พึงปฏิบัติพระองค์เหมือนนายมาลาการที่นำกล้าไม้ที่ถอนขึ้นแล้วไปปลูกใหม่ เลือกเก็บดอกไม้จากต้นไม้ที่มีดอก บำรุงต้นไม้เล็ก ๆ ให้โต ต้นไม้ที่สูงเกินไปก็โน้มให้ต่ำลงมา ต้นไม้ที่รวมกันอยู่หนาแน่นก็ถอนทิ้งเสียบ้าง ต้นไม้ที่มีหนามแหลมคมก็กันให้อยู่นอกสวน และดูแลเอาใจใส่ต้นไม้ที่เจริญงอกงามดีแล้ว พระราชาที่ทรงปฏิบัติเช่นนี้ย่อมดำรงอยู่ในราชสมบัตินาน^๕ หน้าที่เหล่านี้ทำให้เราได้เห็นว่ารัฐที่แท้จริงของจาณกษัตริย์นั้นมีหน้าที่ ๒ อย่าง คือ รับประกันความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของประชาชน และทำให้ประชาชนอยู่ดีกินดีมีสุข อันแสดงถึงนัยการบังคับใช้กฎหมาย และการบริหารใช้นโยบายจัดการด้านเศรษฐกิจให้มีความมั่นคงอุดมสมบูรณ์

รูปแบบการบริหารปกครองทางการเมืองของจาณกษัตริย์ เป็นรูปแบบอำนาจที่ยึดโยงอยู่กับกษัตริย์ แต่ทั้งนี้กษัตริย์เองก็ถูกครอบงำด้วยความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ ทำให้หลักปรัชญาการเมืองการปกครองหรือหลักปฏิบัติพระราชกรณียกิจเกี่ยวข้องกับหลักอภิปรัชญาและหลักจริยศาสตร์ทางศาสนาพราหมณ์ เช่น พระราชกรณียกิจในแต่ละวันที่จาณกษัตริย์กำหนดไว้สำหรับกษัตริย์จะมีกิจกรรมทางศาสนาพราหมณ์เข้ามาเกี่ยวข้องถึง ๓ ช่วงเวลาในหนึ่งวัน กล่าวคือ (๑) ช่วงตื่นบรรทม หมายถึง ทรงเสด็จตื่นจากบรรทมตอนเช้ามีด จะทรงฟังเสียงดนตรีหรือขับกล่อมบูชาเทพ อ่านพระคัมภีร์ สาธยายมนต์ สวดสรรเสริญเทพพระเจ้า (๒) ช่วงเช้าสว่าง หมายถึง จะทรงสนทนาธรรมกับปุโรหิตาจารย์และรับพรจากนักพรตเพื่อความเป็นสิริมงคลเจริญรุ่งเรือง (๓) ช่วงก่อนบรรทม หมายถึง ทรงสาธยายมนต์ สวดสรรเสริญบูชาเทพพระเจ้า และทรงฟังดนตรีหรือขับกล่อมบูชาเทพก่อนบรรทม จะเห็นได้ว่า ความเชื่อด้านอภิปรัชญาที่ว่าทำให้พระเจ้าโปรดปรานนั้นนำไปสู่การอ่อนน้อม ขอบถ้อยด้วยเสียงดนตรี หรือการสวดพรรณนาคุณของพระเจ้า ยิ่งทำมากก็จะเป็นที่โปรดปรานมาก จัดว่าเป็นความดีในมุมมองของผู้ที่นับถือศาสนาพราหมณ์ กล่าวคือเป็นพื้นฐานให้เกิดหลักปฏิบัติทางจริยศาสตร์ มีการบูชาัญญหรือถวายสังเวทในสิ่งที่พระเจ้าหรือพระพรหมชื่นชอบ

^๕ ราชบัณฑิตยสถาน, **ราชনীติ-ธรรมনীติ**, (กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๕), หน้า ๘, ๑๙, ๓๘, ๔๐ และ Radhakrishna Choudhary, *Kautily's Political Ideas and institution*, p. 244.

จกัญยะได้แบ่งประเภทระบบการเมืองการปกครองซึ่งยึดโยงอยู่กับกษัตริย์ ที่เรียกว่าราชาธิปไตย โดยแบ่งประเภทกษัตริย์หรือราชาออกเป็น ๓ ประเภท คือ ๑) ธรรมราชา (Dharma Vijayin) หมายถึง กษัตริย์ที่ดี ๒) โลภะราชา (Lobha Vijayin) หมายถึง กษัตริย์ที่มีแต่ความโลภ ๓) อสุรราชา (Asura Vijayin) หมายถึง กษัตริย์ที่มีแต่ความโหดเหี้ยม แย่งชิงทุกอย่างจากผู้แพ้ แม้แต่ภรรยาและลูก^๖ ในราชา ๓ ประเภทนี้ จกัญยะยกย่องธรรมราชาว่าเป็นประเภทการเมืองการปกครองแห่งรัฐที่ดีที่สุด เหมาะที่จะสร้างระบบการปกครองที่จะนำความสุขมาสู่ประชาชน โดยมีราชาคือรัฐบาลประเทศ มีบุโรhitและคณะที่ปรึกษาเป็นผู้แนะนำพระองค์ เขาได้วางหลักคุณสมบัติของผู้ปกครองที่ดีไว้ ดังนี้ (๑) จะต้องมีความดีตระกูลเจ้าศักดินา (๒) มีลักษณะเรียกความเชื่อมั่นศรัทธาได้ (๓) มีความเป็นกันเองกับผู้น้อย (๔) เป็นคนมีอุดมการณ์หรือเป้าหมายมุ่งมั่น (๕) มีความซื่อสัตย์และจริงใจ (๖) เป็นผู้แก้ปัญหา ฉลาดสามารถ (๗) มีความกล้าหาญเด็ดเดี่ยว^๗

นอกเหนือจากนั้น ยังมีคุณสมบัติในด้านอื่น ๆ อีก ที่ผู้นำคือกษัตริย์ควรมี คือ ต้องเคร่งครัดในวินัย ต้องเรียนศึกษายุทธศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ธรรมศาสตร์ ทฤษฎีนิติ คณิตศาสตร์ ปรัชญา พระเวท เศรษฐศาสตร์^๘ และนอกจากนี้ยังควรศึกษาศิลปวิทยา คือ วิชาขับร้อง ฟ้อนรำ วาดรูป ประโคนดนตรี ช่างศิลป์ การยิงธนู^๙ เพราะวิชาเหล่านี้จะช่วยขัดเกลาสติปัญญาให้กษัตริย์นั้นได้รู้หลักผิดถูก ควรหรือไม่ควรทำอะไร เมื่อเจอปัญหาตามสถานการณ์ต่าง ๆ สามารถแยกแยะมีวุฒิภาวะ กล่าวคือ ผู้นำจะต้องมีการศึกษาสามารถจัดศัตรู ๖ ประการได้ คือ ตัณหา ความโกรธ ความโลภ มานะ ความหยิ่งโส และความเพิ่นลุ่มหลง^{๑๐} รัฐของจกัญยะนั้นเป็นรัฐที่ปกครองด้วยระบบกษัตริย์ ด้วยเหตุนี้จกัญยะจึงใส่ใจในทุกรายละเอียดเกี่ยวกับพัฒนาการของกษัตริย์ โดยแบ่งเป็น ๓ ระยะ ดังนี้ (๑) ระยะดำรงอยู่ในพระครรภ์ พระราชินีจะต้องปฏิบัติธรรม สวดมนต์ภาวนาขอพรให้เทวดาคุ้มครองอำนวยการ ทำการเช่นสรวงเครื่องสักการบูชาข้าวของสิ่งของถวายพระเจ้าทั้งหลาย ต้องเรียนรู้พัฒนาการทารกในครรภ์ ตลอด

^๖ Sarvepalli Radhakrishnan, *History of Philosophy Eastern and Western*, (London: Urwin Brothers Limited Working, 1952), p. 115. อ้างใน ลุง ตริยไชยาพร, “การศึกษาเปรียบเทียบความคิดทางการเมืองในคัมภีร์อรรถศาสตร์ของเกาฏิลยะกับแนวความคิดในหนังสือเรื่องเจ้าของมาเคียเวลลี”, *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๑๖.

^๗ R.P. Kangle, *The Kautilya Arthashastra Book III A Study*, (India: University of Bombay, 1965), p. 129.

^๘ สมบัติ จันทรวงศ์ และ ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, *ปรัชญาการเมือง หน่วยที่ ๘-๑๕: ปรัชญาผู้ปกครองในคัมภีร์อรรถศาสตร์*, หน้า ๖๒๗.

^๙ ราชบัณฑิตยสถาน, *ราชบัณฑิต-ธรรมเนียม*, หน้า ๘๑.

^{๑๐} R. Shamasastri, *Kautilya's Arthashastra*, (India: Rama Rao at Mysore Printing and House Mysore, 1967), p. 15.

ถึงรู้การดูแลรักษาบำรุงครุฑให้สมบูรณ์ปลอดภัยในแต่ละเดือน (๒) ระยะเวลาพระกุมารน้อย คือ หลังประสูติเป็นพระกุมารที่ยังทรงพระเยาว์จะต้องทำบุญใหญ่รับขวัญ ตั้งชื่อพระนาม จัดทำพิธีทางศาสนากำจัดปัดเป่าและรักษาคุ้มครองให้บริสุทธิ์ พึ่งประทับประคองทะนุถนอม เมื่อพระโอรสมีพระชนมายุ ๕ ขวบ พึ่งเริ่มมอบการศึกษาฝึกฝนอบรมสั่งสอน เชียนต์ให้รู้ศาสตร์ต่าง ๆ ทั้งทางโลกและทางธรรม จนถึงพระชนมายุ ๑๖ พรรษา (๓) ระยะเวลาเจริญวัย คือ พอพระโอรสมีพระชนมายุ ๑๖ ปี ก็พึงวางพระโอรสในฐานะเป็นเพื่อนเป็นสหาย จัดสภาพแวดล้อมสังคมและบุคคลที่ดีพร้อมไว้สำหรับพระโอรส แนวคิดดังกล่าว เป็นความเชื่อในหลักการที่ว่ามนุษย์เป็นคนดีได้เพราะอาศัยการฝึกฝนอบรมและสภาพแวดล้อมเป็นเครื่องหล่อหลอม

๒) เล่าจื๊อ (Lao Tzu) นักปราชญ์ชาวจีน มีชีวิตอยู่ในช่วงก่อน พ.ศ. ๓๓๓ เกิดที่แคว้นซู่ ซึ่งในปัจจุบันคือบริเวณ อำเภอหลู่อี้ ของมณฑลเหอหนาน ได้รับสมัญญาคือว่า ต้ม รับราชการในสำนักจิ่ว โดยดำรงตำแหน่งเป็นบรรณารักษ์ใหญ่แห่งหอสมุด เขาได้รับราชการเป็นเวลานาน ต่อมา ทนเห็นความเสื่อมโทรมของราชวงศ์จิ่วไม่ไหวจึงลาออกจากราชการ แล้วออกเดินทางมุ่งหน้าไปให้พ้นรัฐฉ้อ ครั้นมาถึงด่าน นายด่านชื่อฮี้จ่าได้ไม่ยอมให้ออก ขอร้องให้อยู่เขียนหนังสือสักเล่มหนึ่งจึงจะยอมให้ออก เล่าจื๊อจึงจำใจอยู่ที่นั่นชั่วระยะหนึ่งเพื่อแต่งคัมภีร์ขึ้นเล่มหนึ่งว่าด้วยคุณธรรมประเภทต่าง ๆ รวมทั้งหมดเป็นอักษร ๕,๐๐๐ ตัว แล้วจึงจากไป จากนั้นไม่มีบันทึกว่าเล่าจื๊อปรากฏตัวที่ไหนอีก คัมภีร์ที่เล่าจื๊อได้เขียนขึ้นไว้คือ “เต๋าเต็กเก็ง” หรือ “เต๋าเต๋อจิง” (Tao Te Ching) แปลว่า สูตรว่าด้วยคุณสมบัติเต๋า หรือวิถีแห่งเต๋า มีทั้งสิ้น ๘๑ บท เล่าจื๊อเมื่อครั้งมีชีวิตอยู่ไม่เคยประกาศตนเป็นศาสดา ตั้งศาสนา แต่ภายหลังมรณกรรมแล้วจื๊อเป็นหัวหน้าใหญ่ได้ช่วยกันประกาศคำสอนของเล่าจื๊ออย่างแพร่หลายแล้วกลายเป็นมูลเหตุให้เกิดศาสนาเต๋าในกาลต่อมา

เล่าจื๊อมีความเห็นว่า รัฐที่ดีควรปกครองประชาชนโดยไม่ยุ่งเกี่ยวกับประชาชนมากนัก ปล่อยให้พลเมืองอยู่อย่างเสรีมีอิสรภาพปล่อยให้ทุกอย่างเป็นไปตามธรรมชาติ เล่าจื๊อได้แบ่งรัฐบาลออกเป็น ๓ ประเภท คือ^{๑๑} (๑) รัฐบาลที่ปกครองพลเมืองโดยที่พลเมืองไม่รู้สึกรู้ว่าถูกปกครอง ทั้งนี้ก็เพราะรัฐบาลปล่อยให้พลเมืองดำเนินชีวิตไปตามอุดมคติเสรีนิยมและธรรมชาตินิยม เล่าจื๊อเชื่อว่า รัฐบาลแบบนี้ดีที่สุด (๒) รัฐบาลที่ปกครองพลเมืองโดยวิธีสร้างความดีให้พลเมืองเห็น พลเมืองก็จะศรัทธารัฐบาลนั้น รัฐบาลแบบนี้ก็ดี แต่ไม่ประเสริฐเท่าแบบที่ ๑ (๓) รัฐบาลที่ใช้อำนาจกดขี่พลเมือง ยุ่งเกี่ยวกับพลเมืองมากเกินไปจนพลเมืองแทบจะไม่ใช่ตัวของตัวเอง ในทรรศนะของเล่าจื๊อรัฐบาลแบบนี้แย่มากที่สุด เพราะรัฐบาลแบบนี้จะใช้อำนาจกับพลเมืองบังคับให้พลเมืองทำอย่างนั้นอย่างนี้ตามที่รัฐต้องการ พลเมืองก็จะยากจน

^{๑๑} พัน ดอกบัว, ปวงปรัชญาจีน, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๕๕), หน้า ๓๘.

ลงและหาทางหลีกเลี่ยง หรือแม้แต่รัฐทำในสิ่งที่ชาวโลกว่าดี เช่น ส่งเสริมสนับสนุนให้พลเมืองเข้ารับการศึกษิตตามแนวที่รัฐต้องการก็เช่นกัน เล่าจื๊อก็เห็นว่าไม่ดี เพราะจะทำให้พลเมืองมีความรู้แล้วก็จะใช้ความรู้ไปในทางเบียดเบียนกัน

พรรณนะของเล่าจื๊อด้งกล่าวมาปรากฏในคัมภีร์เต๋าเต็กเก็งบทที่ ๕๗ ความว่า “... ถ้ามีกฎหมายและข้อห้ามจุกจิกเกินไป พลเมืองก็จะยิ่งยากจน หากพลเมืองมีอาวุธในครอบครองมาก รัฐก็จะเกิดจลาจล หากพลเมืองฉลาดในการพลิกแพลงต่าง ๆ เรื่องทุจริตก็จะเกิดขึ้น ข้อบังคับและระเบียบยังมีมาก โจรผู้ร้ายก็ยังชุกชุม เพราะฉะนั้นนักปราชญ์ได้กล่าวไว้ว่า ฉันไม่ได้ปฏิบัติอะไร ประชาชนก็กลับปรับปรุงตัวเองฉันสำราญอยู่กับความสงบ ประชาชนก็กลายเป็นผู้ซื่อสัตย์ ฉันไม่ได้ทำอะไร ประชาชนก็กลับร่ำรวยฉันไม่โลภ ประชาชนก็กลับเป็นคนดี และมีชีวิตอย่างเรียบง่าย”^{๑๒} ข้อความบางแห่งในบทที่ ๕๗ นี้ชี้ให้เห็นมโนทัศน์เรื่อง “การไม่กระทำ” ซึ่งเป็นแนวคิดที่สอดคล้องกับวิถีเป็นไปตามธรรมชาติ จะเห็นได้ว่าสำหรับเล่าจื๊อแล้วการที่คนยังไม่บรรลุนิติภาวะ ซึ่งก็คือยังไม่บรรลุนิติธรรมนั่นเอง ก็มักจะใช้ความรู้ความฉลาดของตนไปในทางหาผลประโยชน์ให้ตนเองและพวกพ้อง คนยิ่งฉลาดมาก ก็ยิ่งรู้วิธีเอาเปรียบผู้อื่นได้มาก ผู้นำหรือผู้ปกครองประเทศที่ดีจะต้องไม่เหลิงอำนาจ ไม่ทำตัวเป็นนายประชาชน ไม่ถือยศถือศักดิ์ แต่ควรทำตัวให้เข้ากับประชาชน รับผิดชอบและคอยตามประชาชนด้วยความถ่อมตน ดังที่เล่าจื๊อกล่าวไว้ในคัมภีร์เต๋าเต็กเก็งบทที่ ๗ ว่า “แผ่นฟ้ากับผืนดินยืนยงอยู่ได้นานกว่าสิ่งอื่น ก็เพราะไม่มีความโลภอยากอยู่ได้นาน นักปราชญ์พึงทำตนเป็นผู้ตามประชาชนแล้วกลับจะได้เป็นผู้นำประชาชน จงสละความเห็นแก่ตัวแล้วกลับจะได้อะไรอีกมากมาย และเพราะไม่เห็นแก่ตน จึงส่งผลให้ได้รับประโยชน์อันไพศาล”^{๑๓}

เล่าจื๊อเห็นว่า รัฐที่ดีควรมีแต่เป็นอุดมคติ มุ่งความสงบสุขเป็นที่ตั้ง ไม่ใช่กำลังรุกรานใครขึ้นชื่อว่าสงครามมีแต่ความหายนะ ควรหลีกเลี่ยงให้ห่างไกล เมื่อรัฐยึดแต่เป็นอุดมคติ การทำสงครามกันก็ไม่จำเป็น แทนที่ม้าจะลากรถศึก ก็จะกลับมาใช้งานเกษตรกรรมแทน ความโลภของคนก็จะลดลง แต่ถ้ารัฐไม่ยึดถือแต่ก็จะเกิดผลแบบตรงกันข้าม ดังที่เขากล่าวไว้ในเต๋าเต็กเก็ง บทที่ ๔๖ ว่า “เมื่อโลกดำเนินไปตามเต๋า ม้าจะถูกนำไปใช้ในด้านเกษตรกรรม หากโลกไม่ดำเนินไปตามเต๋า ม้าจะถูกนำไปใช้ในการรบ ไม่มีหายนะใดใหญ่กว่าความโลภ ไม่มีวิบัติใดใหญ่กว่าความไม่สันโดษ ไม่มีโชคร้ายใดใหญ่กว่าความเห็นแก่ตัว เพราะฉะนั้น ผู้รู้จักพอก็จะพอตลอดไป”^{๑๔} คุณธรรมที่เล่าจื๊อยึดถือปฏิบัติโดยสรุปแล้วมี ๓ ประการ คือ ความเมตตา ความประหยัด และการไม่ลำพินาประชาชน จะเห็นได้ว่าคำสอนของเล่าจื๊อมีจุดหมายอยู่ที่

^{๑๒} Gia-Fu Feng and Jane English, Lao Tsu: Tao Te Ching, อังโน ฟั่น ดอกบัว, ปวงปรัชญาจีน, หน้า ๓๙-๔๐.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓.

ให้คนเข้าถึงธรรม สละทางโลก ไม่สนใจลาภยศชื่อเสียง มุ่งหาความสงบ ดำรงชีวิตอย่างเรียบง่าย กลมกลืนกับธรรมชาติ นั่นคือ มีแต่เป็นจุดหมายปลายทาง

สำหรับแนวคิดเรื่องการปกครองและวิถีชีวิตของผู้คนที่อยู่ร่วมกันเป็นสังคมอย่างกลมกลืนกับธรรมชาติ เล่าจื๊อได้กล่าวไว้ในคัมภีร์เต๋าเต็กเก็ง บทที่ ๘๐ ว่า “หวังให้ประเทศเล็กที่มีพลเมืองน้อย มีอาหารพอที่จะเลี้ยงดูพลเมือง มากกว่าที่เขาคิดต้องการถึงสิบเท่าร้อยเท่า ให้ประชาชนเห็นคุณค่าชีวิต และไม่ท่องเที่ยวพเนจรไปไกล ถึงแม้จะมีพาหนะเรือและรถ ก็ไม่มีใครปรารถนาจะขับขี่ ถึงแม้จะมีเกราะและอาวุธ ก็ไม่มีโอกาสจะได้ใช้ ให้กลับไปใช้การจดจำเรื่องราวด้วยการผูกเงื่อนแทนการเขียนหนังสือ ให้เขานึกว่าอาหารพื้น ๆ นั้นโอชะ เสื้อผ้าอันสามัญนั้นสวยงาม บ้านเรือนธรรมดาอันสุขสบาย ประเพณีวิถีชีวิตนั้นน่าชื่นชม ในระหว่างเพื่อนบ้านต่างเอาใจใส่ซึ่งกันและกัน จนอาจได้ยินเสียงไก่ขันสุนัขเห่าจากข้างบ้าน และทราบจนวันสุดท้ายของชีวิต จะไม่มีใครได้เคยออกไปนอกประเทศของตนเลย”^{๑๕}

ตามทัศนะสายเล่าจื๊อ สังคมและการเมืองเป็นความพยายามของมนุษย์ในการลบลอกเลียนธรรมชาติและพยายามดำเนินวิถีชีวิตออกห่างธรรมชาติ ยิ่งฝ่าฝืนและละเมิดระเบียบแบบแผนธรรมชาติออกไปไกลวิถีสายกลางเท่าไร มนุษย์ยิ่งประสบปัญหายุ่งยากและความหายนะเพิ่มขึ้นเท่านั้น รัฐในอุดมคติคือรัฐที่ปกครองบริหารโดยมุณี (Sage)-ราชาปราชญ์ผู้เป็นปราชญ์ภายใน เป็นราชาธิปไตยภายนอก รัฐบาลในอุดมคติคือรัฐบาลที่ยังประชาชนพลเมืองแต่ละชีวิตให้บรรลุสันติสุขตามปกติธรรมชาติของประชาชาติ ไม่ใช่ตามใจรัฐบาล การปกครองในอุดมคติคือการปกครองที่ไม่ต้องปกครองใคร ให้ประชาชนปกครองกันเองตามวุฒิภาวะ^{๑๖}

เล่าจื๊อยังมีความเห็นว่า สภาพะดังเดิมของมนุษย์นั้นคือความสุข แต่มนุษย์ต้องมีทุกข์เพราะสภาพของสังคมเปลี่ยนแปลง ดังนั้นจึงไม่จำเป็นต้องสร้างกฎเกณฑ์อะไรขึ้นมา กฎเกณฑ์ต่าง ๆ ทางสังคมที่มนุษย์สร้างขึ้นมานั้นเป็นการฝืนธรรมชาติ ธรรมชาติมีความสมบูรณ์อยู่ในตัวอย่างพร้อมมูล พร้อมจะให้คุณค่าแก่บุคคลผู้ทำความดี และพร้อมที่จะลงโทษแก่ผู้ทำความชั่ว ปรัชญาเล่าจื๊อ มีลักษณะเป็นธรรมชาตินิยม (Naturalism) และเชื่อว่า ธรรมชาติของมนุษย์นั้นดีอยู่แล้ว มีความเห็นอกเห็นใจต่อกันแต่ที่ต้องมาเดือดร้อนก็เพราะถูกอำนาจกิเลสเข้าครอบงำ ทำให้ต้องดิ้นรนแสวงหาสิ่งต่าง ๆ แล้วก็พากันยึดมั่นในสิ่งนั้นว่าเป็นจริงเป็นจัง ทำให้เกิดการเปรียบเทียบว่าอะไรดีอะไรชั่ว อะไรสูง อะไรต่ำ เป็นต้น

^{๑๕} พงนา จันทรสันติ, แปลและเรียบเรียง, *วิถีแห่งเต๋า*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, ๒๕๓๙), หน้า ๑๘๘.

^{๑๖} สิทธิ บุตรอินทร์, *ปรัชญานิพนธ์*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๕๙), หน้า ๑๐๘-๑๐๙.

๓) **ขงจื๊อ** (Kung Tzu) ชาวตะวันตกเรียกตามภาษาละตินว่า คอนฟูซิอุส (Confucius) เกิดที่แคว้นลู่ ปัจจุบันได้แก่มณฑลซานตง เมื่อ พ.ศ. ๘ ขงจื๊อพัฒนาแนวความคิดคำสอนขึ้นในช่วงปลายราชวงศ์โจว อันเป็นยุคสมัยที่สังคมกำลังอยู่ในความวุ่นวายทางการเมือง ผู้คนขาดคุณธรรม ดังนั้นแนวความคิดของเขาจึงเน้นไปทางด้านจริยศาสตร์มากกว่าที่จะเป็นอภิปรัชญาหรือญาณวิทยา ขงจื๊อมุ่งสอนให้คนกลับสู่อดีตโดยเน้นจารีตประเพณี ดนตรีและคุณธรรมที่ดั่งงามในอดีต เขาเชื่อว่าคนในสมัยอดีตกเคยสุขสบาย สังคมมีระเบียบ เราทุกคนปฏิบัติตามจารีตประเพณีและคุณธรรมมาแล้ว เพราะฉะนั้นสำนักขงจื๊อจึงรณรงค์ให้ฟื้นฟูจารีตประเพณี ดนตรี และคุณธรรมที่เคยดั่งงามมาแล้วในอดีตมาให้ผู้คนปฏิบัติกันอีก วิธีนี้เท่านั้นที่จะทำให้คนมีความสุข สังคมมีระเบียบวินัย^{๑๗} ขงจื๊อได้กล่าวถึงหน้าที่ของรัฐไว้ในคัมภีร์ลุ่นยู่ (The Analects) ว่า รัฐมีหน้าที่ในการบริหารประเทศ ๓ ประการ คือ^{๑๘} (๑) สร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจ (๒) สร้างความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน (๓) สร้างความเชื่อมั่น หรือความไว้วางใจให้เกิดแก่ประชาชน

ขงจื๊อเห็นว่า การกินดีอยู่ดีของประชาชนเป็นสิ่งที่มีความสำคัญของรัฐที่จะกระทำอย่างต่อเนื่อง เพราะเป็นเพียงหนทางเดียวที่รัฐจะพึงได้ชัยชนะจากประชาชน ดังคำกล่าวที่ว่า “สิ่งใดที่ประชาชนพอใจ เราจงพอใจ สิ่งใดที่ประชาชนเกลียดชัง เราจงเกลียดชัง ผู้ใดทำได้อย่างนี้ จึงชื่อว่าเป็นบิดามารดาของประชาชน”^{๑๙}

ขงจื๊ออยู่ในบรรยากาศของยุคสมัยแห่งการเปลี่ยนแปลงการปกครอง บ้านเมืองระส่ำระสาย เจ้าผู้ครองนครรัฐต่าง ๆ แย่งชิงอำนาจเป็นใหญ่กัน ราษฎรเดือดร้อนมาก ปรัชญาของเขาจึงหันไปทางจริยธรรมทางการเมืองโดยถือว่า “ผู้ปกครองต้องเอาใจใส่ดูแลผู้ใต้ปกครองให้มีความสุข” ขงจื๊อไม่ค่อยพูดถึงปรัชญาเรื่องอื่น ถ้ามีคนถามถึงความจริงในชีวิตความจริงของโลก ชีวิตหลังตายแล้วเขามักตอบเลี่ยงไปทางอื่น ขงจื๊อให้หลักว่า “สิ่งใดสวรรค์มอบให้ สิ่งนั้นเรียกว่าธรรมชาติ การกระทำตามธรรมชาติ ธรรมดา เรียกว่ามรรค และการควบคุมมรรค เรียกว่าคำสั่งสอน”

ผู้ปกครองที่ดีในทรรศนะของขงจื๊อ จะต้องมีคุณลักษณะเป็นคนไม่เกียจคร้านในการปฏิบัติหน้าที่ มีความซื่อสัตย์ ตั้งอยู่ในคุณธรรม ทั้งนี้เพราะชีวิตและการเป็นอยู่ของประชาชนขึ้นอยู่กับผู้ปกครอง ผู้ปกครองที่ดีจึงต้องเข้าใจในสิ่งที่ประชาชนต้องการ และมีจิตสำนึกรับผิดชอบต่อสังคม หน้าที่ของตน มีสายตายาวไกลซึ่งส่วนหนึ่งรัฐจะต้องทำหน้าที่เพื่อประโยชน์สุขอาณาประชาราษฎร์ ในยุคสังคมของ

^{๑๗} สุวรรณา สถาอานันท์, มนุษย์ทัศน์ในปรัชญาตะวันออก, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๓๒.

^{๑๘} เสถียร โพธิ์นันทะ, เมธีตะวันออก, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : สร้างสรรค์บุ๊คส์, ๒๕๔๔), หน้า ๑๒๗.

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๗.

ขงจื๊อนั้นมีการปกครองด้วยระบบกษัตริย์ ขงจื๊อจึงถือว่าผู้นำเป็นผู้มีอำนาจสูงสุดในการปกครอง จึงจำเป็นต้องมีคุณลักษณะ ๓ ประการ คือ^{๒๐} (๑) มีอำนาจสูงสุด ใครจะละเมิดมิได้ถือกษัตริย์เป็นโอรสแห่งสวรรค์ (๒) มีความสามารถในการปกครองประชาชนให้อยู่เย็นเป็นสุข ตามวิถีแห่งสวรรค์ นั่นคือจะต้องทรงคุณธรรม ถ้าละเมิดประชาชนมีสิทธิ์ก่อกบฏได้ ดังหลักที่ว่าน้ำล่อยเรือได้ ก็จมเรือได้ เพราะผู้นำเปรียบเสมือนเรือ ประชาชนเปรียบเสมือนน้ำ (๓) รู้จักเลือกคนดีมีคุณธรรม เข้าไปบริหารบ้านเมืองต่างพระเนตรพระกรรณ

จะเห็นได้ว่าผู้ปกครองที่มีความรู้ความสามารถย่อมนำประชาชนไปสู่เป้าหมาย อีกทั้งยังเป็นที่เคารพนับถือในฐานะโอรสแห่งสวรรค์ แต่ในความหมายนี้เป็นการยกย่องผู้ปกครองในฐานะผู้มีความดีคุณงามความดีที่คอยเอื้ออำนวยความสุขสวัสดิแก่ประชาชนยามยาก แน่นนอนว่าระบบคุณธรรมไม่ใช่สิ่งที่จะบังคับให้เกิดขึ้นในบุคคลใดบุคคลหนึ่ง แต่ต้องอาศัยความคัดเลือกผู้ที่มีอุปนิสัยเท่านั้น ดังนั้น จารีตความคิดทางการเมืองตะวันออกของจีน ก็มีแนวคิดที่คล้าย ๆ กันนี้ ที่ปรากฏในข้อเขียนของขงจื๊อที่เป็นที่รู้จักกันในวงการวิชาการตะวันตกว่า “sage-king” ที่เมื่อแปลเป็นไทยแล้วก็ได้ความไม่ต่างจาก “philosopher-king” ของอินเดียก็แนวคิดเรื่อง “ธรรมราชา” ที่ได้รับอิทธิพลจากคตินิยมในพระพุทธศาสนา ทั้งสามแนวคิดดังกล่าวนี้ นั่นคือ “sage-king” “ธรรมราชา” และ “philosopher-king” ต่างอุบัติขึ้นในช่วงเวลาไล่เลี่ยกันแต่หลัง “มหาราช”^{๒๑} เมื่อพิจารณาผู้ปกครองในทรรศนะของขงจื๊อนั้น จะเห็นว่าคุณธรรมเป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อการปกครองประเทศ โดยจะต้องเว้นความไม่ชอบธรรม ๕ ประการ คือ^{๒๒} (๑) จิตใจชั่วร้ายอำมหิต แต่สามารถซ่อนเร้นได้อย่างมิดชิด (๒) ประพฤติชั่วต่ำทราม แต่ยืนหยัดแน่วแน่ (๓) พูดจาโป่งปด มีอคติ ด้วยวาทศิลป์อย่างยอดเยี่ยม (๔) ก่อนทำเชิฐด้วยความรู้สึกกว้างไกล (๕) เมตตาอย่างล้นเหลือต่อผู้ก่อกรรมทำเข็ญ แนวคิดดังกล่าวนี้ ถือเป็นหลักที่ผู้ปกครองควรพิจารณาอย่างรอบคอบเพื่อสันติสุขของประชาชนในประเทศของตนนั่นเอง

ขงจื๊อชี้ให้เห็นว่าในการปกครองนั้น ผู้ปกครองจะต้องใช้ทั้งพระเดชและพระคุณคือใช้หลักกฎหมายและคุณธรรมควบคู่กันเพราะกฎหมายเองก็มีข้อจำกัดตั้งที่เขาถือว่าไว้ในคัมภีร์ขงจื๊อเล่มที่ ๒ บทที่ ๓ ว่า ...หากประชาชนถูกปกครองด้วยกฎหมายและการลงโทษ พวกเขาจะหลีกเลี่ยงการลงโทษและ

^{๒๐} จันงค์ ทองประเสริฐ (ผู้แปล), **บ่อเกิดลัทธิประเพณีจีน ภาค ๑ - ๓**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๒๖.

^{๒๑} ไชยันต์ ไชยพร, “มหาราช, ราชปราชญ์, ธรรมราชา, และราชาผู้ทรงธรรม : แนวคิดและการประยุกต์ใช้” ใน **เอกสารประกอบการประชุมวิชาการสถาบันพระปกเกล้า ครั้งที่ ๑๕ ประจำปี ๒๕๕๖ “ธรรมราชา” (Dharmarāja)**, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันพระปกเกล้า, ๒๕๕๖), หน้า ๑๓๓.

^{๒๒} Archie J. Bamh, **The Heart to Confucius**, (New York : John Weatherhill, Inc., 1969), pp. 101-102.

ปราศจากความละอาย หากประชาชนถูกปกครองด้วยคุณธรรมและจารีต พวกเขาจะมีความละอายและเป็นคนดีด้วย^{๒๓} ขงจื๊อเคยกล่าวถึงหน้าที่ของรัฐบาลหรือผู้ปกครอง กับคณะซึ่งเดินทางไปรัฐซื่อระหว่างทาง ได้ผ่านป่าใหญ่เชิงภูเขาให้ช้า เขาได้ยินเสียงร่ำไห้ปริเทวนาการของหญิงคนหนึ่งข้างราวไพรไกล ขงจื๊อหยุดรถม้านั่งฟังอยู่ครู่หนึ่งแล้วพูดขึ้นว่า

“เสียงร้องไห้ฟังโหยหวนโศกาตุนัก หญิงผู้นั้นคงเป็นมเหสีตกทุกข์ได้แสนสาหัสเป็นแน่แท้” จื๊อกลงไปถามสาเหตุจากเจ้าทุกข์ หญิงนั้นตอบว่า “นายชายของฉันถูกเสียดตายไม่นานนี้ ต่อมาสามีของฉันก็ถูกเสียดอีก บัดนี้ลูกของฉันยังมาตายเพราะเสียด” จื๊อถามว่า “ก็ทำไมถึงไม่ย้ายบ้านหนีไปเสียเล่า” นางตอบว่า “ที่นี่ไม่มีรัฐบาลที่กตัญญูทูลนะซี” เมื่อจื๊อถามนำความกลับมาเล่าให้ขงจื๊อฟัง ขงจื๊อแสดงความสลดสังเวชใจ หันมากล่าวแก่คณะศิษย์ว่า “นักศึกษาทั้งหลายจงจำไว้เถิด ันรัฐบาลที่กตัญญูทูลนั้น ร้ายยิ่งกว่าเสียดเสียอีก”

ขงจื๊อเชื่อว่า การที่จะสร้างให้คนเป็นคนดี เริ่มแรกจะต้องให้การศึกษาอบรมมีนิติธรรมนิยม ประเพณีตลอดถึงมารยาททางสังคมเป็นแนวทางให้คนดำเนินไปสู่ความเป็นอารยชนส่วนกวีนิพนธ์ก็เพื่อให้ใจเห็นความงามและเป็นระเบียบทำให้เกิดแรงบันดาลใจ นำไปสู่การคิดคำนึงถึงความทรงจำเก่าๆ ทั้งเป็นการเสริมสร้างภาวะสมัคและเป็นการระบายความไม่สมหวังของคนได้ด้วยส่วนวิชาดนตรีก็เพื่อให้ซาบซึ้งถึงความไพเราะความกลมกลืนกัน ดังที่ขงจื๊อได้กล่าวไว้ว่า อุปนิสัยของคนอาจปลูกฝังขึ้นด้วยกวีนิพนธ์ เสริมสร้างให้มั่นคงด้วยจารีตประเพณีและทำให้สมบูรณ์ได้ด้วยดนตรี ขงจื๊อเชื่อว่าการศึกษามีส่วนสัมพันธ์ที่จะพัฒนาคนให้มีความรู้ทั้งในส่วนที่เป็นประโยชน์ส่วนตัวและของประเทศชาติ เขาจึงกล่าวว่า การไม่อบรมตนให้มีคุณธรรมความดีหนึ่ง การไม่แสวงหาวิชาความหนึ่ง ประสบความชอบธรรมแล้วไม่อนุวัตตามความชอบนั้นหนึ่งการไม่สละความผิดด้วยการปรับปรุงตนใหม่หนึ่ง ทั้งหมดนี้เป็นความทุกข์ของฉัน

เหตุผลของการอบรมตนในทัศนะของขงจื๊อ ถือได้ว่าเป็นหัวใจของการพัฒนาคนและประเทศชาติ อันได้แก่การทำงานด้วยความมีคุณธรรมซึ่งมุ่งการบำเพ็ญประโยชน์ต่อตนเองและผู้อื่น โดยไม่คิดว่าตนควรจะได้อะไร หลักการนี้มีความสำคัญและเกี่ยวข้องกับแนวความคิดเรื่องสัมพันธ์ภาพ ซึ่งขงจื๊อได้กล่าวถึงสัมพันธ์ภาพระหว่างบุคคล ๕ ชุดด้วยกันคือ (๑) ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลกับประชาชน (๒) ความสัมพันธ์ระหว่างบิดามารดากับบุตรธิดา (๓) ความสัมพันธ์ระหว่างสามีกับภรรยา (๔) ความสัมพันธ์ระหว่างพี่กับน้อง (๕) ความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนกับเพื่อน^{๒๔} หลักแห่งสัมพันธ์ภาพนี้ชี้ให้เห็นว่า แต่ละคนมีหน้าที่ที่ต้อง

^{๒๓} James Legge (trans.), *The Confucian Analects*, (Hong Kong: Wei Tung Book, 1966). Book II, 2-3.

^{๒๔} The Doctrine of the Mean IV: 20 (a); <http://www.indiana.edu/~p374/Daxue-Zhongyong.pdf>

ปฏิบัติต่อกันตามความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอันจะนำไปสู่ความยุติธรรมทางสังคม นั่นคือในหลักการแห่งสัมพันธภาพนี้มีประมวลจริยธรรมอยู่ในตัวเองโดยสรุปคือ ระหว่างบิดามารดากับบุตรควรมีความรัก ระหว่างกษัตริย์กับอำมาตย์ควรมีความเที่ยงธรรม ระหว่างสามีภรรยาควรใส่ใจถึงหน้าที่ของตน ระหว่างผู้ใหญ่กับผู้น้อยควรเคารพกันตามความเหมาะสม ระหว่างเพื่อนควรมีความจริงใจ^{๒๕}

แนวความคิดทางการเมืองของขงจื้อ นับว่ามีอิทธิพลและส่งเสริมความเจริญมั่นคงของหลายประเทศในแถบเอเชียดังที่รองศาสตราจารย์ ดร.โคริน เฟื่องเกษม ได้ยกมาแสดงในหนังสือเรื่อง *สิงคโปร์ภายใต้สามผู้นำ*^{๒๖} โดยอ้างอิงงานเขียนของไดเน เค. เมาสี และ อาร์. เอส. มิลเน ว่า ในทศวรรษ ๑๙๙๐ เมื่อโลกพบกับความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีมากขึ้น ๆ ผู้นำสิงคโปร์ทั้งสี่และโก๊ะ จ๊ก ตง พยายามส่งเสริมค่านิยมดั้งเดิม โดยพยายามอ้างว่าความสำเร็จทางเศรษฐกิจของสิงคโปร์มาจากค่านิยมของชาวจีน เช่น ความเชื่อในลัทธิขงจื้อ (Confucianism) ซึ่งประกอบด้วยหลักการสำคัญ ๆ อย่างน้อย ๓ ประการ คือ ก) มนุษย์เกิดมามีความสามารถแตกต่างกัน ดังนั้นจึงควรมีการปกครองโดย “บุคคลที่ดีที่สุด (superior man)” ทางด้านศีลธรรม และมีความสามารถสูงสุด ข) เป้าหมายของสังคมก็คือความเป็นระเบียบเรียบร้อยและมีเสถียรภาพ ซึ่งตามหลักขงจื้อนั้นเน้นหนักการเคารพเชื่อฟังผู้มีอำนาจหน้าที่ตามลำดับชั้นที่ปกครองอย่างเมตตากรุณาเยี่ยงพ่อปกครองลูก ค) การยกย่องจิตวิญญาณของชุมชน การให้ความสำคัญแก่ชุมชน (communitarianism) หลักของขงจื้อส่งเสริมครอบครัวที่อบอุ่นเป็นใหญ่และความกตัญญูต่อบิดามารดา การรู้จักพึงตนเอง การเน้นหลักคุณธรรม การให้ความสำคัญต่อการศึกษาและพฤติกรรมที่มีศีลธรรม^{๒๗}

๒. แนวความคิดของนักปรัชญาตะวันตก

๑) **โสเครตีส (Socrates)** มีความเห็นว่าผู้ปกครองที่ดีต้องมีคุณธรรมและเสริมสร้างให้ประชาชนมีความรู้และเข้าใจในคุณธรรม เพื่อให้ทุกคนตระหนักในคุณค่าของคุณธรรมและยึดถือเป็นคุณค่าแห่งวิถีชีวิตเพื่อชีวิตที่ดีของสังคม โสเครตีส เห็นว่าความรู้เป็นฐานรองรับความประพฤติ คนที่มีความรู้ทุกคนจะเป็นคนประพฤติปฏิบัติดี นั่นคือความประพฤติดีกับความรู้แยกกันไม่ออก เขาจึงกล่าวว่า ความรู้คือคุณธรรม (Knowledge is Virtue)^{๒๘}

^{๒๕} The Works of Mencius, Bk.III, Pt.I. Ch.IV : 8.

^{๒๖} โคริน เฟื่องเกษม, *สิงคโปร์ภายใต้สามผู้นำ*, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท โรงพิมพ์เดือนตุลา จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๔๔๓-๔๔๔.

^{๒๗} Diane K. Mauzy & R.S. Milne, *Singapore Politics Under the People's Action Party*, (London: Routledge, 2002), p. 58.

^{๒๘} F. Thilly, *A History of Philosophy*, (Allahabad: Central Book Depot, 1978), p.70.

๒) เพลโต (Plato) ถือว่าระบอบการปกครองที่ดีที่สุดคืออภิชนาธิปไตย (Aristocracy) ที่อำนาจสิทธิ์ขาดในการปกครองตกอยู่ในมือของชนชั้นสูงผู้ถูกคัดเลือกโดยระบบการศึกษามีใช้ผู้มาจากตระกูลมั่งคั่งหรือผู้ดี ชนชั้นพิเศษนี้จะสับเปลี่ยนกันรับตำแหน่งกษัตริย์นักปรัชญา (Philosopher King) ซึ่งจะมีหน้าที่ออกกฎหมายและกำหนดนโยบายของรัฐ คุณธรรมของนักปกครองคือความมีปัญญาหยั่งเห็นโนคติ (Ideas) หรือ แบบ (Forms) คือสภาวะนามธรรมซึ่งมีอยู่จริงได้โดยตัวเอง เป็นแม่แบบของสิ่งเฉพาะทั้งหลายที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ นั่นคือแบบเป็นสภาวะนามธรรมที่เป็นสิ่งสากลที่มีอยู่จริงภายนอกความคิด เป็นความจริงแบบปรนัยที่มีอยู่เป็นนิรันดร์ เพลโตได้สรุประบอบการปกครองของกรีกโบราณไว้ ๔ แบบที่มีความใกล้เคียงกับรัฐในอุดมคติของเพลโตมากที่สุดไปหาน้อยที่สุดคือ^{๒๙} ประกอบด้วย (๑) โยธาธิปไตย (Timarchy) ชนชั้นปกครองเป็นนักรบ ส่วนชนชั้นผู้ถูกปกครองเป็นทาสติดที่ดิน ทาสเหล่านี้คือชนชั้นราษฎรในอุดมรัฐผู้ “ถูกลดฐานะลงเป็นทาสและคนใช้” (๒) คณาธิปไตย (Oligarchy) เป็นการปกครองโดยคนมั่งคั่งเพื่อคนมั่งคั่ง คุณธรรมในสังคมไม่มีความหมาย “เมื่อความมั่งคั่งและคนมั่งมีได้รับการยกย่องในรัฐ คุณธรรมและคนดีย่อมจะถูกเหยียดหยาม (๓) ประชาธิปไตย (Democracy) เป็นการปกครองโดยคนจนเพื่อคนจน ซึ่งเป็นประชาชนส่วนใหญ่ของรัฐ “ประชาธิปไตยเกิดขึ้นเมื่อคนยากไร้ได้รับชัยชนะ” เมื่อคนมั่งมี ประชาธิปไตยเปิดโอกาสให้คนไร้ประสิทธิภาพและขาดการอบรมมาปกครองรัฐ (๔) ทระราชย์ (Tyranny) คือการปกครองโดยนักเผด็จการผู้กดขี่ประชาชนในระยะเริ่มแรก ทระราชย์เป็นวิบัติบุรุษในสายตาของประชาชน ขึ้นมาจัดระเบียบให้แก่สังคมที่ระส่ำระสายเพราะการใช้เสรีภาพเกินขอบเขตของ ประชาชนในระบอบประชาธิปไตย “ระบอบทระราชย์เป็นการปกครองที่เลวร้ายที่สุดในบรรดารัฐบาลที่ไร้กฎหมาย เพราะมันสามารถทำอันตรายได้มากที่สุด”

๓) อาริสโตเติล ถือว่ารูปแบบการปกครองมีอยู่ ๖ ระบอบ โดยมีเกณฑ์ในการแบ่ง สอง ประการ คือ หนึ่ง จำนวนบุคคลผู้ใช้อำนาจอธิปไตย สอง จุดหมายของการปกครองอยู่ที่ประโยชน์ของประชาชนหรือของผู้ปกครอง ตามตาราง ดังนี้^{๓๐}

จำนวนผู้ใช้อำนาจ	การปกครองที่ดีเพื่อประชาชน	การปกครองที่เลวเพื่อผู้ปกครอง
คนเดียว	ราชาธิปไตย	ทระราช
คณะผู้ปกครอง	อภิชนาธิปไตย	คณาธิปไตย
ประชาชนส่วนใหญ่	มัชฌิมชนาธิปไตย	ประชาธิปไตย

^{๒๙} จานงค์ ทองประเสริฐ, **ปรัชญาประยุกต์ ชุดตะวันตก**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ต้นอ้อ แกรมมี่, ๒๕๓๙), หน้า ๘๙๘.

^{๓๐} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมมจิตโต), **ปรัชญากรีก : บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๕๒), หน้า ๒๖๖.

ตารางนี้แสดงว่ามีระบอบการปกครองที่ดี ๓ แบบ ระบอบการปกครองที่เลว ๓ แบบ ได้แก่

๑. ราชาธิปไตย (Royalty) เป็นการปกครองโดยบุคคลคนเดียวผู้มีปัญญาและความสามารถเหนือคนทั้งหลาย เพื่อประโยชน์สุขของประชาชนทั้งหมด ผู้ปกครองทรงธรรมเป็นธรรมิกราชา ราชาธิปไตยก็จะเป็นระบอบการปกครองที่ดีที่สุด

๒. ทระราช (Tyranny) เป็นการปกครองโดยบุคคลคนเดียวผู้ใช้อำนาจตามอำเภอใจเพื่อผลประโยชน์ของเขาคนเดียว จัดเป็นระบอบที่เลวที่สุด

๓. อภิชนาธิปไตย (Aristocracy) เป็นการปกครองโดยอภิชนตั้งแต่สองคนขึ้นไป เพื่อประโยชน์สุขของประชาชนทั้งหมด อภิชนคือคณะบุคคลจำนวนน้อยที่ฉลาดและดีทั้งมีฐานะทางสังคมเหนือผู้อื่น การปกครองระบอบนี้ดีที่สุดที่สุทธองจากราชาธิปไตย ส่วนการปกครองด้วยคณะบุคคลอีกแบบหนึ่งก็คือ

๔. คณาธิปไตย (Oligarchy) เป็นการปกครองโดยคนกลุ่มน้อยที่มั่งคั่งและมีอำนาจ เพื่อประโยชน์ของพวกเขาเพียงกลุ่มเดียว จัดเป็นระบอบที่เลวรองจาทระราช

๕. มัชฌิมชนาธิปไตย (Polity) เป็นการปกครองโดยรัฐธรรมนูญเพื่อประชาชนทั้งหมด ผู้ปกครองใช้อำนาจเพื่อผลประโยชน์ร่วมกัน ประชาชนทั้งหมดมีสิทธิเลือกผู้ปกครอง ผู้มีสิทธิรับเลือกตั้งต้องเป็นคนมีทรัพย์สินสมบัติจำนวนหนึ่ง อยู่ในระดับชนชั้นกลาง (มัชฌิมชน) ระบอบการปกครองนี้ดีน้อยที่สุด ส่วนระบอบคล้ายกันก็คือ

๖. ประชาธิปไตย (Democracy) เป็นการปกครองโดยคนจนซึ่งเป็นเสียงส่วนใหญ่ในสังคม เพื่อประโยชน์ของคนจนเท่านั้น อาริสโตเติลใช้คำว่า ประชาธิปไตยในความหมายที่ว่า เป็นการปกครองโดยคนจน เพื่อคนจน และตามปกติคนจนเป็นเสียงส่วนใหญ่ในรัฐ ดังที่อาริสโตเติลกล่าวว่า “มีประชาธิปไตยเมื่อคนจนเป็นผู้ปกครอง หากคนมั่งมีเป็นผู้ปกครองไม่” ประชาธิปไตยเป็นระบอบการปกครองที่เลวน้อยที่สุด

อาริสโตเติล เห็นว่าผู้ปกครองต้องศึกษาให้ครอบคลุมถึงระบอบการปกครองของรัฐ หน้าที่โดยตรงของผู้ปกครองนั้น มีอยู่ ๔ ข้อด้วยกัน คือ (๑) ผู้ปกครองต้องศึกษารัฐธรรมนูญที่สมบูรณ์แบบ (๒) ผู้ปกครองต้องรู้ว่า รัฐธรรมนูญชนิดใดที่ใช้ปฏิบัติได้ในสภาพแวดล้อมอย่างใด เพราะสถานการณ์บ้านเมืองมักแตกต่างกันไปตามลักษณะการปกครอง (๓) ผู้ปกครองต้องทำการศึกษารัฐธรรมนูญที่ไม่สมบูรณ์ และไม่ดีที่สุดเท่าที่ใช้ปฏิบัติได้ จะต้องเข้าใจสวงนรักษา (๔) ผู้ปกครอง ต้องคิดค้นหาทางกำหนดลักษณะรัฐธรรมนูญที่ดีที่สุด ที่ใช้ ปฏิบัติได้^{๓๑}

^{๓๑} สมบัติ อารังธัญวงศ์, การเมือง : แนวคิดและการพัฒนา, พิมพ์ครั้งที่ ๑๘, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เสมาธรรม, ๒๕๕๓), หน้า ๖๒.

อาริสโตเติล เห็นว่าคนที่มีคุณธรรม คือ คนสามัญธรรมดา เพราะคนนั้นโดยภาวะที่แท้จริงแล้วก็คือ “สัตว์ที่มีจิตใจ” คนธรรมดาสามัญคือคนที่มีเหตุผล ยิ่งไปกว่านั้นคนจะต้องใช้เหตุผล มิใช่เพื่อทำความเข้าใจหลักการ หรืออุดมคติแห่งจริยธรรมที่มีภาวะเป็นนามธรรม หลังจากที่ได้รับการศึกษาอบรมมาเป็นเวลานานเป็นพิเศษ คนดีคือคนที่ค้นพบวิธีการปฏิบัติหน้าที่ของตนตามปกติ เพื่อทำชีวิตของตนให้มีความสุข บุคคลที่มีจริยธรรมนั้นเป็นคนดี ทำประโยชน์แก่คนส่วนมากเหมือนผู้ปกครอง การที่จะปกครองเขาให้มีความสุข เพียบพร้อมไปด้วยทรัพย์ผู้ได้ปกครองเกิดความความพอใจในตัวของผู้ปกครองนั้น เพราะสาเหตุมาจากการมีคุณธรรมของผู้ปกครองเองที่จะสร้าง จะทำขึ้นมาให้ปรากฏให้ผู้ได้ปกครองได้เห็น ตามที่อาริสโตเติลได้กล่าวเอาไว้ว่า ผู้มีคุณธรรม มีจริยธรรม ก็คือบุคคลธรรมดาทั่วไป แต่ว่าบุคคลนั้นจะต้องสร้างคุณธรรม จริยธรรมขึ้นมา เพราะเท่ากับการแสวงหาความสุข ความดีที่เกิดขึ้นให้คนทั่วไปได้เห็นและเกิดการยอมรับ นักปกครองที่มีความรู้ และรู้วิธีการทำหน้าที่ควบคุมการทำงานต่างๆ ในระบอบของการปกครอง และมีความกล้าหาญเพื่อทำหน้าที่ควบคุมการทำงานของผู้ได้ปกครอง เป็นการปกครองของนักปกครองที่ประกอบไปด้วยคุณธรรมทางศีลธรรมที่ดีงาม ผลที่ตามมา ก็คือ การปกครองที่ประกอบไปด้วยความสุข ที่คนส่วนมากแสวงหา ดังนั้น อาริสโตเติล แสดงให้เห็นว่า ความดี คือความสุข (Happiness) การที่มนุษย์แสวงหาความดี เท่ากับว่าพวกเขาแสวงหาความสุข ซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิต ความดีและความสุขเป็นเรื่องเดียวกัน^{๓๒}

ต้นแบบแห่งผู้ปกครองที่ดี: ธรรมราชาย์ จอมปราชญ์ จอมธรรม

เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่า พระเจ้าอโศกมหาราช (พ.ศ. ๒๔๐-๓๑๒) คือต้นแบบแห่งผู้ปกครองที่ดีหรือเป็นต้นแบบแห่ง**ธรรมราชา** พระองค์ทรงเป็นจักรพรรดิแห่งจักรวรรดิโมริยะ ผู้ปรีชาสามารถ พระองค์สุดท้ายของราชวงศ์ ทรงปกครองแคว้นมคธ มีพระราชธานีชื่อว่า ปาฏลีบุตร (ปัจจุบันเรียกว่า ปฏณะ Patna) ประเทศอินเดีย เป็นพระโอรสของพระเจ้าพินทุसारแห่งราชวงศ์โมริยะ พระมารดานามว่า สิริธรรม กล่าวกันว่า เมื่อพระเจ้าพินทุसारประชวรใกล้สวรรคต ได้รับสั่งให้เรียกอโศกราชกุมารเข้าเฝ้าและมอบราชสมบัติให้ ครั้นนั้น เจ้าชายสมณะผู้เป็นพระราชโอรสองค์ใหญ่ไม่พอพระทัย จึงได้ปรึกษากับอนุชาอีก ๙๙ องค์ ร่วมกันยกทัพมารบเพื่อแย่งราชสมบัติกับพระเจ้าอโศกแต่พระเจ้าอโศกทรงเป็นฝ่ายชนะ จึงจับพระเชษฐาและพระอนุชา รวมทั้งหมด ๙๙ พระองค์สำเร็จโทษเสีย จึงปราบดาภิเษกพระองค์ขึ้นเป็นกษัตริย์ในท่ามกลางความขัดแย้งทางการเมืองทั้งภายในและภายนอกราชอาณาจักร ทำให้พระองค์ต้องแสดงบทบาทภาวะผู้นำในการปราบปรามทุกฝ่ายให้อยู่ภายใต้การปกครองอย่างเด็ดขาดเข้มงวด ควบคุม

^{๓๒} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **ปรัชญากรีก : บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, หน้า ๒๕๑.

สถานการณ์ทางการเมืองให้มีความเป็นปกติมากที่สุด พระองค์มีพระโอรส และธิดา ๑๑ พระองค์ เดิมเป็นพระเจ้าแผ่นดินที่โหดร้าย ชอบการทำสงครามกับแว่นแคว้นต่างๆ ได้ส่งข้าขนานที่กระด้างกระเดื่องจำนวน ๕๐๐ คน ใครที่ไม่เชื่อฟังหรือขัดคำสั่งของพระองค์ทรงสั่งให้ฆ่าเสีย ด้วยเหตุนี้จึงได้รับฉายาว่า **จันทาโสก แปลว่า โสกผู้ดุร้าย** ต่อมาเมื่อไปรบที่แคว้นกาลิงคะ (ปัจจุบันอยู่รัฐโอริสสา) มีผู้บาดเจ็บล้มตายจำนวนมาก จึงเกิดความสลดสังเวชในบาปกรรมต่อมาได้พบกับท่านนิโครธที่มีกิริยามารยาทสงบเรียบร้อย จึงทรงนิมนต์พระนิโครธโปรดแสดงธรรม พระนิโครธก็แสดงธรรม จึงมีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า ต่อมาได้ฟังพระธรรมจากพระสมุทเธระ ทรงส่งกระแสจิตตามพระธรรมเทศนาจนเข้าถึงพระรัตนตรัย พระองค์ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา เช่น ทรงสร้างวัด วิหาร พระสถูป พระเจดีย์ หลักศิลาจารึก มหาวิทยาลัยนาลันทา ทรงเป็นกษัตริย์พระองค์แรกที่ผนวชขณะที่ยังทรงครองราชย์อยู่ และเลิกการแผ่อำนาจในการปกครอง มาใช้หลักพุทธธรรม (ธรรมราชา) เป็นหลักในการปกครอง ทำให้ภายหลังทรงได้รับการขนานพระราชมัญญานามว่า **ธรรมาโคกราช (พระเจ้าอโศกผู้ทรงธรรม)** และตั้งใจแสวงหาสัจธรรมและพระเจ้าอโศกมหาราชทรงเป็นองค์อุปถัมภ์การทำสังคายนาทรงอาราธนาพระโมคคัลลีสบุตรตีสเถระเป็นประธานจัดทำ สังคายนาครั้งที่ ๓ ณ พระนครปาฏลิบุตร เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖ ทรงสร้างมหาวิหาร ๘๔,๐๐๐ แห่ง จัดทำศิลาจารึกประกาศธรรมตามนโยบาย **ธรรมวิชัย** ท่วมหาอาณาจักร ให้เสรีภาพในการนับถือศาสนา ค้ำครองอุปถัมภ์ทุกศาสนา ทรงส่งสมณทูต ๙ สายไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ทั้งในแคว้นที่อยู่ในพระราชอำนาจและในต่างประเทศห่างไกล^{๓๓} โดยสมณทูตสายที่ ๘ มาเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่สุวรรณภูมิซึ่งมีพระโสณะและพระอุตตระเป็นสมณทูต ต่อมาก็โปรดเกล้าให้สร้างบ่อน้ำ ที่พักคนเดินทาง โรงพยาบาล และปลูกต้นไม้ เพื่อจัดสาธารณูปโภคและสาธารณะตามหลักพุทธธรรม ต่อจากนั้นก็เสด็จไปพบสังเวชนียสถาน ๔ แห่ง เป็นคนแรก และทรงสถาปนาให้เป็นเป็นสถานที่สักการบูชาของพุทธศาสนิกชนในเวลาต่อมา นับว่าพระองค์เป็นอัครศาสนูปถัมภ์พระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง

แนวคิดทางการเมืองแบบธรรมวิชัยหรือการปกครองแบบธรรมรัฐในยุคของพระเจ้าอโศกนั้นมีวัตถุประสงค์หลักคือ เพื่อให้ผู้ปกครองปฏิบัติตามธรรมและเป็นแบบอย่างทางธรรมแก่ประชาชน เพื่อประกาศหลักธรรมที่เป็นแนวทางการปกครอง เพื่อสั่งสอนธรรมแก่ประชาชนให้รู้หลักธรรมในการอยู่ในสังคม จึงมีหลักเกณฑ์ให้ฝ่ายปกครองหรือข้าราชการปฏิบัติด้วยวิธีการ ดังนี้ ๑) การปกครองโดยธรรม ๒) การวางระเบียบข้อบังคับให้เป็นไปโดยธรรม ๓) การอำนวยความสะดวกแก่ประชาชนโดยธรรม ๔) การช่วยป้องกันคุ้มครองโดยธรรม^{๓๔}

^{๓๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พระพุทธศาสนาในเอเชีย**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๘), หน้า ๓๓๙.

^{๓๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **จารึกอโศก รัฐศาสตร์แห่งธรรมาธิปไตย**, (สมุทรปราการ: สำนักพิมพ์

แนวคิดทางการเมืองของพระเจ้าอโศกนั้น เป็นการเปลี่ยนแนวคิดใหม่จากเดิมที่พระองค์ได้ยึดตามแนวคิดการเมืองของพระอัยกา เมื่อพระองค์เห็นจุดบกพร่องวิธีการปกครองดังกล่าว จึงทรงเปลี่ยนแปลงกลไกการปกครองที่มีอำนาจอยู่เหนือประชาชนไปเป็นการรับใช้ประชาชนเหมือนบิดารับใช้บุตรของตน เรียกว่า “การปกครองแบบบิดากับบุตร” วิธีการปกครองดังกล่าวได้ปรากฏอยู่ที่จารึกศิลาต่าง ๆ และได้ทรงประกาศแก่ประชาชนให้รับทราบโดยทั่วกัน การปฏิบัติต่อประชาชนจะเน้นการดูแลผู้ได้ปกครองอย่างใกล้ชิด มีความเอาใจใส่ มีความรักปรารถนาดี มุ่งให้เกิดประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ประชาชนเหล่านั้นดังบิดาปกครองบุตรหรือบุตรที่มีความเชื่อมั่นวางใจในบิดา และมีความฉับไวรวดเร็วในการบริหารบ้านเมือง ดังข้อความในศิลาจารึกพิเศษแห่งกลิงคะว่า “สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเหมือนบิดาของพวกเรา มีความรักใคร่ปรารถนาดีในพวกเราเหมือนดังทรงรักใคร่ปรารถนาดีต่อพระองค์เอง พวกเราเป็นเหมือนลูกพระเจ้าอยู่หัว...”^{๓๕}

แนวคิดการปกครองแบบบิดากับบุตร ที่พระเจ้าอโศกได้ทรงปฏิบัติหรือมอบหมายให้ข้าราชการปฏิบัติต่อประชาชนนั้น สามารถสรุปได้ ดังนี้^{๓๖} ๑) บริหารราชการแผ่นดินโดยข้าราชการฝ่ายปกครองหรือเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบต้องปฏิบัติต่อประชาชนเหมือนลูก ให้ความรักความเมตตาเอาใจใส่ ให้อภัย และมีความปรารถนาดี ๒) นโยบายทางการเมืองมุ่งปฏิบัติเพื่อให้เกิดความสุขและประโยชน์แก่คนทุกฝ่าย โดยคำนึงถึงประโยชน์ทั้งในปัจจุบันและประโยชน์ในโลกหน้าด้วย ๓) มีการอำนวยความสะดวกให้ประชาชนเข้าพบได้ตลอดเวลา หรือข้าราชการที่อยู่ห่างไกลก็สามารถรายงานข้อราชการได้ทุกเวลา ๔) การพิจารณาคัดสินคดีความต่าง ๆ ให้มีความเที่ยงธรรม ยุติธรรม เป็นกลาง ให้ทุกฝ่ายได้รับประโยชน์เกื้อกูล และผู้พิพากษาอรรถคดีต้องมีคุณธรรมประจำตน การปกครองโดยธรรมของพระเจ้าอโศกมหาราช หรือระบอบ “ธรรมราชา” ได้เกิดประโยชน์แก่ชาวโลก โดยเฉพาะชาวเอเชียเป็นอเนกอนันต์ เพราะถ้าไม่มีพระองค์ ศาสนาพุทธก็ไม่แผ่ขยายมาตลอดทวีป พระเจ้านุรุธมหาราชแห่งพม่า และกษัตริย์วงศ์ศรีวิชัยก็คงไม่มีฐานธรรมวิชัยในยุคต่อมา ประเทศพม่า ไทย ลังกา เขมร ลาว ก็คงไม่เป็นแดนพุทธสาวยินยานแบบเถรวาทอยู่ในทุกวันนี้^{๓๗} ดังนั้น พระเจ้าอโศกมหาราชทรงเป็นธรรมราชาตามอุดมคติในพระพุทธศาสนา พระมหา

กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ในสมัยต่อมาได้ถือเอาพระราชจริยาวัตรของพระเจ้าอโศกมหาราชเป็นแบบอย่างแห่ง
ผลิธัมม, ๒๕๕๒), หน้า ๑๗๐.

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๘.

^{๓๖} มนตรี ธีรธรรมพิพัฒน์, “การศึกษาวิเคราะห์จริยศาสตร์ทางการเมืองของพระเจ้าอโศกมหาราช”, สารนิพนธ์หลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๕๖-๕๗.

^{๓๗} อมร รักษาสัตย์, “ข้อสังเกตเกี่ยวกับจารึกอโศก”, ใน เสฐียรพงษ์ วรรณปก, จากพระพุทธเจ้าถึงพระเจ้าอโศกมหาราช, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทธรรมสาร จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๗๕-๗๖.

การดำเนินนโยบายในการปกครองบ้านเมือง เช่น พระเจ้ากนิษกะมหาราช พระเจ้าธรรมบาลแห่งอินเดีย พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ แห่งอาณาจักรขอม พ่อขุนรามคำแหงมหาราชของไทย เจ้าชายโชโตกุแห่งญี่ปุ่น^{๓๘}

สำหรับในยุคปัจจุบันเป็นที่ประจักษ์แก่ชาวโลกว่า พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหิตลาธิเบศรรามาธิบดี จักรีนฤพดินทร สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร (๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๐-๑๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๙) พระมหากษัตริย์ไทย รัชกาลที่ ๙ แห่งราชวงศ์จักรี พระองค์ผู้เสด็จสู่สวรรคาลัยนั้น ทรงเป็น**ธรรมราชา**คือพระราชผู้ทรงประพาศพิชิตราชธรรม^{๓๙} และปฏิบัติตามหลักนิติธรรมในรัฐธรรมนูญ ธรรมราชายังหมายถึงพระราชผู้ถือธรรมเป็นใหญ่คือเป็นธรรมาธิปไตย เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าทรงเป็น**ธรรมิกราช**คือพระราชผู้ทรงธรรมหรือประพาศพิชิตราชธรรมเพื่อสร้างความยินดีพอใจแก่ประชาชนได้ปกครอง ราชธรรมที่ทรงประพาศปฏิบัตินั้นคือ กุศลกรรมบถ ๑๐^{๔๐} จักรวรรดิวัตร ๕^{๔๑} และราชสังคหวัตถุ ๔^{๔๒} นั่นคือ**ธรรมราชา**หรือ**ธรรมราชย์**มีความหมายตรงข้ามกับ**ทรราช**ที่กล่าวมาแล้ว

แนวคิดเรื่องธรรมราชาในพระพุทธศาสนามีพัฒนาการมาโดยลำดับ เริ่มตั้งแต่จักกวัตตสูตรในพระไตรปิฎกกำหนดให้ธรรมราชาต้องเป็นธรรมาธิปไตย และปฏิบัติธรรมคือกุศลกรรมบถจักรวรรดิวัตร และราชสังคหวัตถุ ต่อมาในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ธรรมราชา คือพระราชผู้ใช้นโยบายธรรมวิชัยและปฏิบัติธรรมตามแนวจักกวัตตสูตร ตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นต้นมา ธรรมราชา หมายถึงพระราชผู้ทรงประพาศพิชิตราชธรรมและดำรงมั่นอยู่ในคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ ในสมัยปัจจุบัน ธรรมราชาหมายถึงพระราชผู้ทรงประพาศพิชิตราชธรรม และปฏิบัติตามหลักนิติธรรมในรัฐธรรมนูญ^{๔๓} กล่าวคือพระเจ้าอโศกมหาราชทรงเป็นต้นแบบของธรรมราชาผู้หันมาใช้นโยบายธรรมวิชัยแทนสงครามวิชัย พระมหาธรรมราชาลิไทเป็นกษัตริย์ผู้ทรงศีลทรงธรรมประพาศพิชิตราชธรรมตามหลักทศพิชิตราชธรรม และหลักนิติธรรมในคัมภีร์พระธรรมศาสตร์

พระปฐมบรมราชโองการของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช รัชกาลที่ ๙ เนื่องในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเมื่อวันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๓ ที่ว่า “เราจะครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม” นับเป็นการประกาศอย่างเป็นทางการครั้งแรกว่าพระองค์จะทรง

^{๓๘} พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **ธรรมราชา**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๒๗.

^{๓๙} ขุ.ชา.อสิตฺติ.(ไทย) ๒๘/๑๗๕/๑๑๒.

^{๔๐} ม.ม.ุ.(ไทย) ๑๒/๔๘๕/๕๒๓.

^{๔๑} อ.จ.ติ.ก.(ไทย) ๒๐/๑๔/๒๕๔.

^{๔๒} ส.ส.(ไทย) ๑๕/๑๒๐/๑๓๘.

^{๔๓} พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **ธรรมราชา**, หน้า ๓๔.

ทำหน้าที่ของธรรมราชาด้วยการประพฤติพิธราชธรรมเพื่อประโยชน์สุขของมหาชนชาวไทย และด้วยการดำเนินตามหลักนิติธรรมในรัฐธรรมนูญ ตลอดเวลา ๗๐ ปี ๑๒๖ วัน ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดชทรงครองราชย์พระองค์ได้ทรงงานหนักเพื่อประโยชน์สุขแห่งปสกนิกร พระองค์จึงทรงเป็น พ่อหลวงของปวงชนชาวไทยและทรงเป็นแบบอย่างแห่งธรรมราชายุคปัจจุบัน ที่ทรงใช้นโยบายธรรมวิชัย ในรูปแบบของโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริกว่า ๔,๐๐๐ โครงการ เพื่อเอาชนะความทุกข์ยากของ ประชาชนชาวไทย

จวบจนเสด็จสวรรคตเมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๑๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๙ เวลา ๑๕.๕๒ น. ณ โรงพยาบาล ศิริราช สิริพระชนมายุ ๘๘ ปี ๓๑๓ วัน

การที่พระองค์ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจน้อยใหญ่นานัปการได้ตามพระปฐมบรมราชโองการที่ ทรงประกาศไว้อย่างต่อเนื่องยาวนานถึง ๗๐ ปี นั้น นับเป็นเรื่องยากที่บุคคลอื่นจะกระทำได้ เพราะต้องมี บารมีและความพร้อมทั้ง ๓ ประการ คือ^{๔๔}

๑. **มียศ** คือความยิ่งใหญ่ แบ่งเป็น **อิสริยยศ** คือความเป็นใหญ่หรือมีอำนาจ **เกียรติยศ** คือความ มีเกียรติ มีชื่อเสียง คุณงามความดี มีคนกล่าวถึงด้วยการแซ่ซ้องสรรเสริญ และ**บริวารยศ** คือความเป็นผู้ มีบริวารมาก นั่นคือเป็นบุคคลที่สามารถยึดเหนี่ยวน้ำใจบุคคลอื่นให้เข้ามาคบค้าสมาคมหรือมาเป็นพรรค เป็นพวกเป็นบริวารของตนได้ เรียกว่าเป็นคนที่ได้รับเคารพนับหน้าถือตามากมาย

๒. **มีความรู้ความสามารถ**

๓. **มีน้ำใจ คือมีคุณธรรม**

จะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ทรงมีความพร้อมครบถ้วนทั้ง ๓ ประการ ทำให้พระองค์ทรงงานได้ตามที่ตรัสรับสั่งไว้ กล่าวคือประการแรกทรง**มีพระยศ** คือความยิ่งใหญ่ ในส่วน **อิสริยยศ** เพราะพระองค์ทรงเป็นประมุขของประเทศ ทรงยิ่งใหญ่โดยตำแหน่งฐานันดรศักดิ์และพระราช อิสริยยศ นอกจากพระองค์จะทรงมีพระราชอำนาจตามรัฐธรรมนูญแล้ว ยังมีพระราชอำนาจตามนิติราช ประเพณีแห่งการบริหารราชการแผ่นดินต่อนายกรัฐมนตรีในฐานะหัวหน้ารัฐบาล^{๔๕} อีก ๓ ประการ คือ พระราชอำนาจในการที่จะทรงรับการปรึกษาหารือและพระราชทานพระราชดำรัสแนะนำ (THE RIGHT

^{๔๔} เนื้อหาบางส่วนประมวลมาจาก **สัมโมทนียกถา** โดย **พระพรหมบัณฑิต** (ประยูร ธรรมจิตโต) ในพิธีเพ็ญกุศล สดมวารแห่งการสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ณ สำนักงานการตรวจเงินแผ่นดิน วันที่ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๐ และข้อมูลจาก “พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช” วิถีพิเศษ สารานุกรม เสรี. ๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐.

^{๔๕} ในรัชกาลของพระองค์มีการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งนายกรัฐมนตรี ๓๐ ครั้ง จำนวน ๒๖ คน ตั้งแต่นายปรีดี พนมยงค์ ถึงพลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา

TO BE CONSULTED) พระราชอำนาจในการที่จะพระราชทานขวัญและกำลังใจ (THE RIGHT TO ENCOURAGE) และพระราชอำนาจที่จะพระราชทานพระราชดำรัสเตือน (THE RIGHT TO WARN) แม้ว่าพระองค์จะมีพระราชอำนาจดังกล่าว พระองค์ก็มีเคยทรงใช้พระราชอำนาจเหล่านั้น เพื่อประโยชน์ส่วนพระองค์เลย หากแต่ทรงใช้ไปในทางที่จะเกิดประโยชน์สุขแก่บ้านเมืองเท่านั้น^{๔๖} ในส่วนเกียรติยศ พระองค์ทรงมีพระเกียรติยศ มีชื่อเสียง คุณงามความดี มีคนกล่าวถึงด้วยการแซ่ซ้องสรรเสริญทั่วทั้งแผ่นดินไทยและทั่วโลก ดังจะเห็นได้จากที่พระองค์ทรงได้รับการทูลเกล้าฯ ถวายรางวัลสำคัญมากมายจากทั่วโลก เช่น “เหรียญทองสาธารณสุขเพื่อมวลชน” โดย องค์การอนามัยโลก ในวันที่ ๒๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๕ “เหรียญรางวัลเทิดพระเกียรติในการสงวนรักษาความหลากหลายทางชีวภาพ” โดย สมาคมนิเวศวิทยาเชิงเคมีสากล ในวันที่ ๒๖ มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๖ “เหรียญสดุดีพระเกียรติคุณในด้านการพัฒนาการเกษตร” โดย องค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO) ในวันที่ ๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๙ “รางวัลความสำเร็จสูงสุดด้านการพัฒนามนุษย์” โดย สำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ ในวันที่ ๒๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๙ “เหรียญรางวัลผู้นำโลกด้านทรัพย์สินทางปัญญา” โดย องค์การทรัพย์สินทางปัญญาโลก ในปี พ.ศ. ๒๕๕๐ และ “รางวัลนักวิทยาศาสตร์ดินเพื่อมนุษยธรรม” โดย สหภาพวิทยาศาสตร์ทางดินนานาชาติ ในวันที่ ๑๖ เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๕ ซึ่งสองรางวัลหลังนี้พระองค์ทรงเป็นผู้นำโลกคนแรกที่ได้รับการทูลเกล้าฯ ถวายเหรียญรางวัลดังกล่าว และในส่วน**บริวารยศ** พระองค์ทรงสามารถยึดเหนี่ยวน้ำใจของพสกนิกรชาวไทยไว้ได้ทุกหมู่เหล่า จึงได้ชื่อว่าทรงเป็นศูนย์รวมใจของชาวไทยทั้งชาติ พสกนิกรชาวไทยทุกหมู่เหล่าล้วนถวายความจงรักภักดีและเทิดทูนด้วยความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณอย่างหาที่สุดมิได้

ประการที่สอง **ทรงมีความรู้ความสามารถ** ทั้งในส่วนที่ทรงศึกษาจากโรงเรียนฌึมนาซ กลาซิก ก็องตอนาล เดอ โลซาน (Gymnase Classique Cantonal de Lausanne) และมหาวิทยาลัยโลซาน ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ในด้านวิทยาศาสตร์ สังคมศาสตร์ นิติศาสตร์ และรัฐศาสตร์ และในส่วนที่ทรงศึกษาเพิ่มเติมด้วยพระองค์เอง และจากประสบการณ์ตรงในการทรงงานต่าง ๆ เรียกว่านอกจากพระองค์จะทรงเป็น**พระราชผู้ทรงธรรม**แล้ว ยังเป็น**พระราชผู้ทรงทำด้วย** โดยเฉพาะพระราชดำริในเรื่องปรัชญา เศรษฐกิจพอเพียง และโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ เช่น โครงการแก้มลิง โครงการฝนหลวง โครงการสาหร่ายกรมไทยสำหรับเยาวชน โครงการแก้มลิงดิน กังหันชัยพัฒนา ผ่านการสนับสนุนของมูลนิธิชัยพัฒนา และมูลนิธิโครงการหลวง คนไทยโชคดีที่ได้อัจฉริยบุคคลเป็นพระมหากษัตริย์ รัชกาลที่ ๙ เพราะเป็นที่ยอมรับกันว่าพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ ๙ ทรงเป็นสุดยอด

^{๔๖} คณะองคมนตรี, พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอยู่กับคณะองคมนตรี, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๖), หน้า ๑๑๙.

ทั้งในด้านวิทยาศาสตร์และศิลปศาสตร์ ดังจะเห็นได้จากการได้รับสิทธิบัตรกังหันน้ำชัยพัฒนา ทรงเริ่มโครงการฝนหลวง เกษตรทฤษฎีใหม่ นี่เป็นตัวอย่างผลงานด้านวิทยาศาสตร์ของพระองค์ท่าน ในอีกด้านหนึ่ง พระองค์ทรงเป็นองค์อัครศิลปิน เป็นกษัตริย์นักพัฒนา เป็นมหาราช ในด้านศาสนา ทรงศึกษาและปฏิบัติธรรม วงการพระศาสนายอมรับว่าพระราชนิพนธ์เรื่องพระมหาชนกนั้นสุดยอด ทรงแปลเรื่องนี้มาจากภาษาบาลีที่ต้นฉบับยาวมาก ทรงถอดความออกมาเป็นภาษาไทยที่ไพเราะและทรงแปลเป็นภาษาอังกฤษอีกทอดหนึ่ง เราจะหาคนที่สุดยอดในวิทยาการหลายสาขาในยุคนี้หาได้ยากมาก^{๔๓} กล่าวโดยสรุป พระองค์ทรงมีพระปรีชาสามารถมากมายหลายด้าน ทรงได้รับการสดุดีและการทูลเกล้าฯ ถวายปริญญา กิตติมศักดิ์เป็นจำนวนมากทุกสาขาวิชาการ พระองค์ทรงเป็นนักดนตรี จิตรกร นักถ่ายภาพ นักคิด นักประดิษฐ์ นักกีฬาเรือใบ นักสังคมสงเคราะห์ และนักการทูต พระองค์ยังทรงสร้างสรรค์วรรณกรรม อันทรงคุณค่าไว้เป็นทรัพย์สินทางปัญญาของชาติ เช่น ทรงพระราชนิพนธ์แปลเรื่อง ตีโต และเรื่อง นายอินทร์ผู้ปิดทองหลังพระ และพระราชนิพนธ์เรื่อง ชาตกพระมหาชนก^{๔๔}

ประการที่สาม **ทรงมีน้ำพระราชหฤทัย**คือมีคุณธรรมได้แก่ทศพิธราชธรรมซึ่งเป็นคุณธรรมของผู้ปกครอง หรือราชธรรม (ธรรมของพระราชา) ๑๐ ประการ ดังนี้^{๔๕}

๑. ทาน **ให้ปันช่วยประชา** คือบำเพ็ญตนเป็นผู้ให้ โดยมุ่งปกครองหรือทำงานเพื่อให้เขาได้ มิใช่เพื่อจะเอาจากเขา เอาใจใส่อำนวยความสะดวก จัดสรรความสงเคราะห์ อนุเคราะห์ ให้ประชาราษฎร์ ได้รับประโยชน์สุข ความสะดวกปลอดภัย ตลอดจนให้ความช่วยเหลือแก่ผู้เดือดร้อนประสบทุกข์และให้ความสนับสนุนแก่คนทำความดี

๒. ศีล **รักษาความสุจริต** คือประพฤติดีงาม สำรวมกายและวจีหาวรรคประกอบแต่การสุจริต รักษา กิตติคุณ ประพฤติให้ควรเป็นตัวอย่างและเป็นทีเคารพนับถือของประชาราษฎร์ มิให้มีข้อที่ผู้ใดจะดูแคลน

๓. ปริจาคะ **บำเพ็ญกิจด้วยเสียสละ** คือ สามารถเสียสละความสุขสำราญ เป็นต้น ตลอดจนชีวิตของตนได้ เพื่อประโยชน์สุขของประชาชนและความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง

๔. อาชวะ **ปฏิบัติภาระโดยซื่อตรง** คือ ซื่อตรงทรงสัตย์ไว้มารยา ปฏิบัติภารกิจโดยสุจริต มีความจริงใจ ไม่หลอกลวงประชาชน

^{๔๓} พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **วิถีแห่งธรรมราชา ศาสตร์แห่งพระราชา**, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด เซน ปรีณัตติ, ๒๕๖๐), หน้า ๒๕-๒๖.

^{๔๔} สรุปลความจาก อ้อม ประพนอม, **ตามรอยความดี พระราชาผู้เป็นที่รักของแผ่นดิน**, (กรุงเทพมหานคร : หจก. สานอักษรพรีณัตติ, ๒๕๖๐), หน้า ๓๕-๔๑.

^{๔๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **ธรรมานุญชีวิต**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๓๑-๓๒.

๕. มัททวะ **ทรงความอ่อนโยนเข้าถึงคน** คือ มีอัธยาศัย ไม่เย่อหยิ่งหยาบคายกระด้างถือองคร้ มีความงามสง่าเกิดแต่ท่วงทีที่ริยาสุภาพนุ่มนวลละมุนละไม ควรได้รับความรักภักดี แต่มีชาดยำเกรง

๖. ตปะ **พินมัวเมาด้วยเผากิเลส** คือ แผลเผากิเลสตัณหา มิให้เข้ามาครอบงำจิต ระวังยับยั้ง คุมใจได้ ไม่หลงไหลหมกมุ่นในความสุขสำราญและการปรนเปรอ มีความเป็นอยู่สม่ำเสมอหรืออยู่อย่างง่าย ๆ สามัญ มุ่งมั่นแต่จะบำเพ็ญเพียรทำกิจในหน้าที่ให้บริบูรณ์

๗. อักโกธะ **ถือเหตุผลไม่โกรธา** คือ ไม่เกรี้ยวกราด ไม่วินิจฉัยความและกระทำการด้วยอำนาจ ความโกรธ มีเมตตาประจําใจไว้ระงับความเคืองชุน่ วินิจฉัยความและกระทำการด้วยจิตอันสุขุมราบเรียบ ตามธรรม

๘. อวิหิงสา **มือหิงสนำร่มเย็น** คือ ไม่หลงระเรีงอำนาจ ไม่บีบคั้นกดขี่ มีความกรุณา ไม่หาเหตุ เบียดเบียนลงโทษอาชญาแก่ประชากรราษฎร์ผู้ใดด้วยอาศัยความอาฆาตเกลียดชัง

๙. ขันติ **ขำนะเช็ญด้วยขันติ** คือ อดทนต่องานที่ตรากตรำ อดทนต่อความเหนื่อยยาก ถึงจะ ลำบากกายนาเหนื่อยหน่ายเพียรไร ก็ไม่ท้อถอย ถึงจะถูกยั่วถูกหยันด้วยถ้อยคำเสียดสีลากถางอย่างใด ก็ไม่หมดคําลังใจ ไม่ยอมละทิ้งกิจกรณียที่บำเพ็ญโดยชอบธรรม

๑๐. อวิโรธนะ **มิปฏิบัติคลาดจากธรรม** คือ ประพฤติมิให้ผิดจากประศาสนธรรม อันถือประโยชน์ สุขความดีงามของรัฐและราษฎร์เป็นที่ตั้ง อันใดประชากรราษฎร์ปรารณาโดยชอบธรรม ก็ไม่ขัดชิน การใด จะเป็นไปโดยชอบธรรม เพื่อประโยชน์สุขของประชาชน ก็ไม่ขัดขวาง วางองค์เป็นหลักหนักแน่นในธรรม คงที่ ไม่มีความเอนเอียงหวั่นไหว เพราะถ้อยคำดีร้าย ลากสัการะหรืออิฐฐารมณณ์อิฐฐารมณใด ๆ สถิต มั่นในธรรม ทั้งส่วนยุติธรรม คือ ความเที่ยงธรรม ก็ดี นิติธรรม คือ ระเบียบแบบแผนหลักการปกครอง ตลอดจนขนมธรรมเนียมประเพณีอันดีงาม ก็ดี ไม่ประพฤดิให้เคลื่อนคลาดวิบัติไป

ด้วยทรงประพตติราชธรรมดังกล่าวมานี้พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช จึงทรง เปี่ยมด้วยน้ำพระราชหฤทัยที่ยิ่งใหญ่ไพศาล ไม่เพียงแต่ “คน” เท่านั้น ที่ได้รับพระราชทานพระเมตตา พระมหากรุณา และน้ำพระราชหฤทัยที่ทรงห่วงใยจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว “สัตว์” ภูเขา สิ่งแวดล้อม ฯลฯ ก็ได้รับพระราชทานพระมหากรุณาเช่นเดียวกัน^{๕๐} ประชาชนคนไทยทราบกันดีว่า โครงการ ตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแต่ละโครงการ ล้วนให้วิชาชีพและโอกาสกับคนที่เผชิญ วิฤตติให้สามารถลุกขึ้นยืนได้ใหม่ โดยไม่เลือกยากดีมีจน ไม่เลือกว่าจะอยู่ในเมืองหรือนอกเมือง ประชาชน คนไทยทุกคนคือลูกของพระองค์ ยิ่งยากจนเท่าไรรยังได้รับการใส่พระราชหฤทัยมากเท่านั้น เหมือนกับว่า ลูกคนไหนที่ยังอ่อนแอหรือพิการ ยิ่งต้องทรงช่วยเหลือเพื่อจะได้ยืนหยัดได้เหมือนลูกที่เข้มแข็ง พระองค์ ทรงเป็นพ่อของแผ่นดินอย่างแท้จริง^{๕๑}

^{๕๐} คณะองคมนตรี, พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับคณะองคมนตรี, หน้า ๙๑.

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๔-๒๘๕.

บทสรุป

ทัศนะเรื่องผู้ปกครองที่ดี จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า ข้อเสนอของแต่ละท่านนับตั้งแต่จกัญญพราหมณ์ จนถึงอาริสโตเติล มีความเห็นตรงกันอยู่บ้างแต่อาจเรียกชื่อต่างกัน จกัญญพราหมณ์ เรียกว่า ธรรมราชา ซึ่งมีคุณสมบัติตรงกับแนวความคิดของเล้าจื่อ ขงจื้อ โซเครตีส เพลโต และอาริสโตเติล ได้แก่เป็นผู้มีปัญญาฉลาดสามารถ มีคุณธรรม มุ่งความสงบสุขของประชาชนส่วนใหญ่เป็นที่ตั้ง มีหน้าที่ในการบริหารประเทศเพื่อสร้างความเจริญมั่งคั่ง มั่นคง ทางเศรษฐกิจ สร้างความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน และสร้างความเชื่อมั่น หรือความไว้วางใจให้เกิดแก่ประชาชน เพลโต เรียกว่ากษัตริย์นักปรัชญาหรือราชาปราชญ์ (Philosopher King) ซึ่งในรายละเอียดของแนวความคิดนั้นมีข้อแตกต่างกันพอสมควร เพราะเป็นแนวความคิดที่เกิดขึ้นในบริบทของสังคมที่ต่างกัน และจกัญญพราหมณ์เห็นว่ากษัตริย์หรือราชาคือรัฐ ถ้ามีรัฐจะต้องมีกษัตริย์ และเขาเน้นสร้างอำนาจรัฐด้วยกองทัพของตนเอง ทำทุกอย่างเพื่อให้รัฐหรืออำนาจแห่งกษัตริย์ยังคงดำรงอยู่ แม้จะได้มาด้วยการวางยาพิษหรือกำจัดผู้มีพระคุณก็ตาม ศาสนาจริยธรรมเป็นสิ่งที่รัฐควรให้การสนับสนุนและปฏิบัติตราบใดที่คำสอนนั้นไม่เป็นอุปสรรคต่ออำนาจรัฐ โดยนัยนี้ธรรมราชาในทัศนะของจกัญญพราหมณ์ซึ่งมีพื้นฐานจากศาสนาฮินดูย่อมแตกต่างจากธรรมราชาในความหมายของศาสนาพุทธซึ่งในอดีตมีพระเจ้าอโศกมหาราชเป็นต้นแบบ เป็นสุดยอดแห่งผู้นำ ผู้เป็นจอมปราชญ์ และเป็นผู้จอมธรรม ซึ่งสืบทอดมาถึงในยุคปัจจุบันก็มีธรรมราชา ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐคือพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช พระมหากษัตริย์ไทย รัชกาลที่ ๙ แห่งราชวงศ์จักรี พระองค์ผู้เสด็จสู่สวรรคาลัย และทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจน้อยใหญ่นานัปการได้ตามพระปฐมบรมราชโองการ ที่ทรงประกาศไว้อย่างต่อเนื่องยาวนานถึง ๗๐ ปี นับว่าพระองค์ทรงเป็นอัจฉริยะบุคคล และสุดยอดแห่งธรรมราชาอย่างแท้จริง

บรรณานุกรม

- โคริน เฟื่องเกษม. **สิงคโปร์ภายใต้สามผู้นำ**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท โรงพิมพ์เดือนตุลา จำกัด, ๒๕๕๔.
- คณะองคมนตรี. **พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับคณะองคมนตรี**. กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์
พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๖.
- จำนงค์ ทองประเสริฐ (ผู้แปล). **บ่อเกิดลัทธิประเพณีจีน ภาค ๑ – ๓**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร :
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.
- _____. **ปรัชญาประยุกต์ ชุดตะวันตก**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : ต้นอ้อ แกรมมี่, ๒๕๓๙.
- ไชยันต์ ไชยพร. “มหาราช, ราชูปราชนัย, ธรรมราชา, และราชาผู้ทรงธรรม : แนวคิดและการประยุกต์ใช้”
ใน เอกสารประกอบการประชุมวิชาการสถาบันพระปกเกล้า ครั้งที่ ๑๕ ประจำปี ๒๕๕๖
“ธรรมราชา” (Dharmarāja). กรุงเทพมหานคร : สถาบันพระปกเกล้า, ๒๕๕๖.
- พจนานันท์ จันทสันติ, แปลและเรียบเรียง. **วิถีแห่งเต๋า**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, ๒๕๓๙.
- พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). **ปรัชญากรีก : บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก**. พิมพ์ครั้งที่ ๗.
กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๕๒.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). **พระพุทธศาสนาในเอเชีย**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๘.
- _____. **ธรรมนุญชีวิต**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๕๐.
- _____. **จารีกอสก รัฐศาสตร์แห่งธรรมาธิปไตย**. สมุทรปราการ: สำนักพิมพ์ผลิธัมม, ๒๕๕๒.
- พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). **ธรรมราชา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ-
ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.
- _____. **วิถีแห่งธรรมราชย์ ศาสตร์แห่งพระราชา**. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด เซน
ปรินต์ติ้ง, ๒๕๖๐.
- พระมหาทองแดง จิตภาณ. “ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดปรัชญาการเมืองของจางกั๋ว”. **สารนิพนธ์ หลักสูตร
ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ-
ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.
- พิน ดอกบัว. **ปวงปรัชญาจีน**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๕๕.
- มนตรี อธิธรรมพิพัฒน์. “การศึกษาวิเคราะห์จริยศาสตร์ทางการเมืองของพระเจ้าอโศกมหาราช”.
สารนิพนธ์หลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยจุฬา-
ลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**

เล่มที่ ๑๒, ๑๕, ๒๐, ๒๘. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙
ราชบัณฑิตยสถาน. **ราชনীติ-ธรรมনীติ**. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๕.

_____. **พจนานุกรมศัพท์ปรัชญาอังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๘**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

ลุยง ตรีชัยอาพร, “การศึกษาเปรียบเทียบความคิดทางการเมืองในคัมภีร์อรรถศาสตร์ของเกอฏิละกับ
แนวความคิดในหนังสือเรื่องเจ้าของมาเคียเวลลี” **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**.
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘.

สิทธิ์ บุตรอินทร์. **ปรัชญานิพนธ์**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๕๙.

สุวรรณ สภาอนันท์. **มนุษย์ทัศน์ในปรัชญาตะวันออก**. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
๒๕๓๓.

สมบัติ จันทรวงศ์ และ ชัยวัฒน์ สภาอนันท์. **ปรัชญาการเมือง หน่วยที่ ๘-๑๕: ปรัชญาผู้ปกครอง
ในคัมภีร์อรรถศาสตร์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๐. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๖.
สมบัติ อารังธัญวงศ์. **การเมือง : แนวคิดและการพัฒนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๘. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์
เสมาธรรม, ๒๕๕๓.

เสถียร โพธิ์นันทะ. **เมธีตะวันออก**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร : สร้างสรรค์บุ๊คส์, ๒๕๔๔.

อมร รักษาสัตย์. “ข้อสังเกตเกี่ยวกับจารีกโอโตก”, ใน เสฐียรพงษ์ วรรณปก. **จากพระพุทธเจ้าถึงพระเจ้า
อโศกมหาราช**. กรุงเทพมหานคร : บริษัทธรรมสาร จำกัด, ๒๕๔๖.

อ้อม ประนอม. **ตามรอยความดี พระราชาผู้เป็นที่รักของแผ่นดิน**. กรุงเทพมหานคร : หจก. สวนอักษร
พรินติ้ง, ๒๕๖๐.

Bamh, Archie J. **The Heart to Confucius**. New York : John Weatherhill, Inc., 1969.

Kangel, R.P. **The Kautilya Arthasastra Book III A Study**. India: University of Bombay, 1965.

Legge James (trans.). **The Confucian Analects**. Hong Kong: Wei Tung Book, 1966.

Mauzy, Diane K. & Milne, R.S. **Singapore Politics Under the People's Action Party**.
London: Routledge, 2002.

Shamasastri, R. **Kautilya's Arthasastra**. India: Rama Rao at Mysore Printing and House
Mysore, 1967.

Thilly F. **A History of Philosophy**. Allahabad: Central Book Depot, 1978.

<http://www.iep.utm.edu/polphil/> 11 November 2016.

<http://www.indiana.edu/~p374/Daxue-Zhongyong.pdf> 15 January 2017.